МИХАЙЛО ВОЗНЯК

Цікава пам'ятка української пісенности XVII в.

І.

В своєму „Opis-і powiatu wasylkowskiego pod względem historycznym і statystycznym“ у 1853 р. й пізніше в 1879 р. в „Zapiskach etnograficznych z Ukrainy“ навів Едвард Руліковський такий інтересний варіянт пісні про Байду:

Був пан Корецький
Дмитро Вишньовецький,—
Він небесну силу мав
І войовав громом
Та своїм словом!
Його певірні не злюбили,
Ловить на його вартовали,
Потом його споймали
Тай в кайдани заковали,
І ребро його круком затягали
І на стіні прибивали.
Висить пан Корецький не день і не два,
А висить він так сім года;
І не їсть і не п'є,
А таки все своє думає.
„Турки єниченці,
Прошу вас, божим помишленем,
А вашим милосердєм:
Дайте-ж ви мені стрілок пучок
А до моїх білих ручок,
А уб'ю-ж я вашому, єниченці, цару
Голубця і голубку на славу.
І буде йому на снідане
І на обідане і на полудане
І на вечеру...“
Як стрелив, то вцелив в серце цара,
А царицю в потилицю,
А царівну в помісницю.
„Ото-ж тобі, цару, за твою кару“.
Узлились єниченці, стали його рубати,
Стали янгели крильми трепати,
Стали його тіло і душу до небес брати [1])

Свій текст назвав Руліковський думою, надрукувавши її в «Opis-і» без сімох останніх рядків, що їх викинула царська цензура. Текст записав Руліковський від 110-літньої жінки Параски Молодцової з села Руликова, Васильківського повіту [2]).

До першої публікації неповного тексту додав Руліковський таке пояснення: «Подібна дума про Дмитра Вишневецького вже відома з збірника Максимовича. Оспівуючи скін цього героя, обидві однакові щодо змісту, але ріжняться між собою щодо укладу й духа: перша це лицарська дума, а в другій людовий співак упряв із геройської смерти Дмитра немов чудесну легенду, бо Дмитра немов уважає божим улюбленцем, що його бог наділив неземною силою: чудесністю оточує його й при мученичому сконі зсилає йому янголів, що тріпаючи крилами, підносять його з тілом і душею до неба. Вражає на самому початку цієї думи, що співак в'яже назвище Корецького з Вишневецьким, прикладаючи дві ці назви до однієї особи: це може походити звідти, що Самійло Корецький і Дмитро Вишневецький однаково зберігаються в пам'яті люду й що ці дві історичні постаті, однаково славні своїми лицарськими пригодами, здобувши однакову популярність у люду, з часом перетворилися в одну й ту саму особу; а в такому створюванні, що так скажу, мітичних, казкових постатей дуже любується народня уява, й не в цьому одному прикладі можна найти приклад цього вподобання. Козацький гетьман

[1]) Edward Rulikowski, Opis powiatu wasylkowskiego pod względem historycznym, obyczajowym i statystycznym, Варшава, 1853, сс. 184. Його ж, Zapiski entograficzne z Ukrainy („Zbiór wiadomości do antropologii krajowej“, т. III, Краків, 1879, сс. 131—135).

[2]) „Zbiór“, с. 134: „śpiewała ją 110 — letnia staruszka Paraska Mołodzcowa“ — запримічував Руліковський в нотці до тексту.

Дмитро Вишневецький, знаменитий войовник свого часу, постійно непокоїв татар, бо нераз заганявся аж у Крим за ними й довго був їх страхом. В 1564 році спалив Ісламбей Кірмен, а забравши там гармати, завіз їх на острів Хортицю, де передше був вибудував малий укріплений замочок. Одначе сумний кінець ждав його. В 1564 році молдавські бояри, буцім-то усунувши нездатного Степана IX від управи державою, закликують Дмитра до Яс і дають йому господарську гідність: не підозріваючи нічого, не гаючись, поспішив; але це був підступ, бо Степан укинув його до в'язниці, а потому, бажаючи цим приподобатися султанові, відослав до Стамбулу, де він у жахливих муках закінчив життя. Скинено його з високої башти: падаючи зачепив о гак, що на ньому висячи два дні—говорить Темберський—прохав, щоб подати йому лук і стріли, що ними вбив кількох передових. Довідавшися про це турецький цар, сам пішов придивитися; спостерігши його, Дмитро випустив на нього останню стрілу, що її мав, але ослаблений на силах уже не дострілив його, а роз'юшений тиран велів розстріляти його з луків. Ось історична основа, що на ній пісня оперта. Несецький додає, що по сконі Дмитра Турки, видобувши з нього серце, з'їли, бажаючи через це одідичити його лицарську хоробрість. У цій пісні заслуговує на увагу четвертий рядок: І воював громом та своїм словом; архислов'янський вислів: люд вірить у могучість слова; звідсіль віра в заклинання, замовлювання тощо» [1]).

Текст, що його записав Руліковський, передрукували видавці українських історичних пісень із «Opisu powiatu wasylkowskiego» [2]). Відмітивши «особливу церковну редакцію» тексту надрукованого за Руліковським, і те, що «в ньому Дмитро Вишневецький названий іще й паном Корецьким», зазначували видавці: «На початку XVII в. був дійсно князь Самійло Корецький, що його доля дещо подібна до долі Дм. Вишневецького, бо він також ходив у Молдавію й попав двічі у полон (1617 і 1620). Першого разу він утік, а другим разом його покарано смертю». Навівши за Несецьким «подробицю, що має тільки дуже далеку аналогію з епізодом про передсмертну боротьбу Байди з Турками», виводили видавці: «Можна, очевидно, припускати, що в XVII в. були дві пісні: одна про Вишневецького, а друга про Корецького й що вони потому злилися в одну,—але далеко певніше, що імення Корецький попало в пісню задля подібности з іменням—Корибут, як правдоподібно стояло в першому варіянті пісні про Байду» [3]).

Своєрідно поставився Іван Франко до варіянту Руліковського в своїх «Студіях над українськими народніми піснями», висловившися про нього ось як: «З варіянтів надрукованих у Антоновича і Драг(оманова) варто хіба зазначити вар. В., як незугарний фальсифікат якогось шляхтича, коли не самого Руліковського» [4]).

Закид пофальшування варіянту Руліковського відпадає з хвилею, як стає відомим оцей текст, записаний при кінці XVII в. й перехований у рукописі Ягайлонської Бібліотеки ч. 4581:

(84a) Od nedili perszono dnia
Stoiaw oboz newelik
W czystym poli na Cecory.
A w tym obozi byw hetmanom
Wsim zolnirum y wsim panum
Xiąze Dymitr, kniaz Korecki.
Tretioho dnia z swoieiu druzynoiu
Obid z nimi obidaie,
A o swey pryhodi newidaie.
Az hde sie wziaw han tatarski,
Vdaryw na oboz syn pohanski,
Vwes tabor precz rozhromyw.
Tam wsi powki wyrubali,
Wsiu druzynu zabywali,

[1]) Ed. Rulikowski, Opis, cc. 184—186.

[2]) Историческія пѣсни малорусскаго народа съ объясненіями Вл. Антоновича и М. Драгоманова, т. I, Київ, 1874, сс. 147—148.

[3]) Там же, сс. 155—156.

[4]) Ів. Франко, Студії над українськими народніми піснями, часть I, Львів, 1908, с. 95 (XII. „Пісня про Байду").

Koreckoho zywcem wziali.
Do Caryhoroda ioho poweli,
Nazad iomu oczy zawiazali
Czornym brytom azamitom.
(846) Az k niomu janyczare promowlaiut:
Xiąze Dymitr, p. Korecki,
Czy woiuiesz, czy kramuiesz,
Czy naszoho Caryhoroda rozhladaiesz?
Az tohdy kniaz Korecki listy piszet,
Listy pyszet, tiazko zdyszet,
Do swey matuchny posyłaiet:
Oy maty moia Koreckaia,
Proday Korec y Mezyrec,
Wykup mene z newolęki!
Az k niomu maty listy odpisała:
Zem tebe try razy z newoli wykupała,
Mista, seła potratiła,
Potichy y razu z tebe nemiła.
Czetwertyi raz uze nebudu,
Mista, seła netratyt budu,
Skarbow moich netratyt budu.
A szczo recze turski caru:
Wiruy, kniaziu, wiru naszu,
A podobczy wiru waszu,
A sestru rudnu moiu byry.
A szczoz recze xiąze Dmiter:
Bohday ty toho, caru, neduzdaw,
Szczob ia twoiu wiru wirowaw,
A chrectianskuiu połomaw.
Ey kolib teper pry mni byw moy ostryi micz,
To b ia tobi, pohancze, zniaw hołowu z plicz;
Nauczyw by ia tebe wiry swoi,
Micz swoy utopywszy we krwi twoi.
(86a) Wzliwsie wtonczas turski carewicz,
Skazaw na słuhy swoi janczary:
Ozmite ioho nad more czornoie,
Skinte ioho na hak wysokiy.
Nechay wysoko sydyt,
Daleko hladyt,
Hde zabacyt na mory cawura,
Nehay nam powidaie.
Powisiw kniaz Korecki dwa dni
Y pyty, isty neiw.
Az tretioho dnia nastupaie.
Pryhodili od tureckoho carewicza ianiczare ioho nahladaty,
Stali do nioho słowami promawlaty:
Xiąze Dmiter, p. Korecki,
Wysoko sydysz,
Daleko hladysz,
Czy nebaczysz na mory hde cawura?
Az on promowyt xiąze Dmiter:
Wysoko syzu,
Daleko hlazu,
Nebaczu nyhde na moru giawura,
Tylko baczu na dubi wysokim hołuba z hołubkoiu.
Kolib pry mni muy tuhyi łuk y moi stryłki,
Ubyw by hołuba z hołubkoiu,
Jedno waszomu panu na snidanie,
(866) A druhoie na obidanie.
Ianiczare na smich toie podimali,
Tuhyi luczok iomu podawali.
Dwi stryłki kalinuwki na łuk nakła-(da)ie,
A do hołubuw miraie.
Jak nałuczyw,
Tak umiryw
Ta zabyw hołuba z hołubkoiu.
Nazad tuhy łuczok podawaie,
Do ianczar promawlaie:
Pudyte, ianyczare,
Wozmite dwa hołuby
Swemu panu iednoho na snidanie,
A drugoho na obidanie.
Az pryszli ianczary do swoho pana:
Pane, pane nasz, caru turski,
Vbyw kniaz Korecki dwa hołuby,
Odno(ho) na weczeru, druhy na obidanie.
Az neubyw xiąze Korecki hołuba z hołubkoiu,
Vbyw carewicza z caruwnoiu,
Z ioho rodnoiu sestro(iu).
A szczoz mowit turski caru do ianczar:
Podite, kniazia Koreckoho z hakow zdyimite,
A perèd mene prywedite.
Xiąze Dmiter pered carom staw,
Na kryz swoi ruki składaw,
Do pana swoho promowlaw:
Oy pane moy, pane caru,
Zhotowaw ia tobi z holubow weczeru.
Recze turski car do xiąza Dmitra:
Ne hołuby to, moi to dity,
Syn carewicz z carownoiu.
Xiąze Dmiter, tozes chyter
Nichto tebe neuchytryt,
Chyba tebe smert uchytryt.

II.

Наведений тут текст із запису кінця XVII в. це прототип пісні про Байду. Із збірки Ходаковського надрукував Михайло Максимович у своїй збірці українських народніх пісень із 1834 р. ось такий її текст:

А в містечку славнім Берестечку
Ой п'є Байда мед да горілечку;
Ой п'є Байда да не день, не два,
Да не одну нічку, да й не годиночку.
Цар турецький к йому прислає,
Байду к собі підмовляє:
„Ой ти, Байда да славнесенький,
Будь мені лицар да вірнесенький,
Візьми в мене царівночку,
Будь паном на всю Україночку".
— „Твоя, царю, віра проклятая,
Твоя, царю, дочка поганая".
Ой крикнув цар на гайдуки:
„Візьміть Байду добре в руки,
Візьміть Байду ізвяжіте,
На гак ребром зачепіте".

Ой висить Байда да й не день, не два.
Да не одну нічку, да й не годиночку,
Ой висить Байда, да й гадає,
Да на свого хлопця споглядає,
Да на свого хлопця молодого,
І на свого коня вороного.
„Ой ти, хлопче молодесенький,

Подай мені лучок да тугесенький,
Подай мені лучок
І стрілочок пучок.
Ой бачу я три голубочки,
Хочу я убити для його дочки.
Нехай же я уб'ю царю
Та на славную вечерю!"
Як стрілив, царя уцілив.
А царицю у потилицю,
А його дочку в головочку.
„От-то тобі, царю, да за твою кару!
Було тобі знати, як Байду карати.
Було Байді голову ізтяти,
Єго тіло похо̀вати,
Вороним конем їздити,
Хлопця собі зголубити" [1]).

До тексту пісні додав Максимович примітку, що ця «напівказкова пісня, здається, відноситься до часів Дорошенка, 1674. Турецький цар—Магомет IV» [2]).

Як бачимо, хід гадок у варіянті Ходаковського такий: Байда запивається довший час, у даному варіянті, в Берестечку. Турецький цар підмовляє його через своїх послів узяти його доньку за жінку й панувати над усією Україною. Байда з лайливими словами для віри й доньки турецького цісаря відкидає його предложення, за що він велить Байду звязаного зачепити на гак ребром. Висить Байда та споглядає на свого хлопця й вороного коня і прохає свого чуру подати йому лук із пучком стріл, бо побачив три голубки, що їх хоче вбити для царської доньки й цареві на вечерю. Стріливши, вбив царя, його жінку й доньку. Варіянт кінчиться мотивуванням учинку Байди: він покарав його за те, що цар не відтяв йому голови та не зайнявся долею його коня й чури.

Два роки пізніше надрукував Платон Лукашевич у своїй збірці українських пісень і дум новий варіянт пісні про Байду. В цьому варіянті Байда запивається вже в Київі. Тут не присилає турецький цісар своїх послів до Байди з предложенням, щоб оженився з його донькою й панував над усією Україною, але підпитий Байда похваляється на турецького царя, за що терпить таку саму кару, як у попередньому варіянті Далі приходить мотив із трьома голубками та застріленням царя, його жінки й доньки. Кінчиться цей варіянт, як і попередній, мотивуванням учинку Байди тим, що цар не вмів покарати Байди:

Було-б тоді Байді з плеч голову стяти,
Да на козацькую славу оддати! [3]).

На вступі до свого варіянту Лукашевич писав, що завдяки збирачам українських народніх пісень маємо тепер сливе про всіх героїв нашої південної батьківщини прегарні думи, а тимчасом про одну, знамениту особистість—Дмитра Вишневецького народня муза не переказала, очевидно, нічого. Оповівши про його історичний виступ і навівши про епілог цього виступу оповідання Бантиш-Каменського, подане за Енґлем і Несецьким, питав Лукашевич: «Невже Українці не оспівують цього славного лицаря у своїх думах? Навпаки можна потверджуючо сказати, що думи про нього існують і в цю пору; вся трудність довідатися правду є в тому, що взагалі наші предки перейменовували звичайно всіх своїх провідників по своєму, даючи їм імення, властиві їх характерові або прикметам. Так гетьман Підкова—відомий в думах під назвою Серпяги; Шах—називається Жах (страх); полковник Адамович—Костир, Лісницький—Волочай тощо. Після цього не буде дивно, коли Вишневецького з польського прізвища перейменували вони на Байду (безпечний;—бай, приказовий спосіб дієслова: баюкать, убаюкивать, д у ж е, звідсіль прислівник: б а й д у ж е). В цій думі говориться, що Байда застрілив турецького султана; хоча це й видумка, одначе досить вірно згоджується з історичними обставинами: Вишневецького покарано мученичою смертю в Константинополі в 1564 р.; тодішній турецький цісар Солиман II умер

[1]) Украинскія народныя пѣсни изданныя Михаиломъ Максимовичемъ, Москва, 1834, сс. 106 — 107.
[2]) Там же, с. 106.
[3]) Малороссійскія и Червонорусскія народныя думы и пѣсни, Петербург, 1836, сс. 11 — 12.

в два роки після цієї події, в часі угорського походу; правдоподібно не раніше двох років прийшла на Україну звістка про смерть того й другого, а це могло подати причину товаришам по службі Байди зложити в його честь лицарську думу, де й Солиманові досить дісталося. Ця дума має прегарний мужеський голос і належала в старовину до військових або воєнних пісень» [1]).

Ще один варіянт пісні про Байду надруковано в 30 рр. XIX в., а саме в збірці українських пісень Жеґоти Павлі з 1839 р. Ось цей варіянт:

В Царигроді на риночку
Та п'єть Байда мід, горілочку;
Та й п'єть Байда [2]), та й кивається
Та на свого цюра поглядається:
„Ой цюру-ж мій молодесенький,
Та чи будеш мені вірнісенький?!"

Та турецький цар заїжджає,
Либонь Байду підмавляє:
„Возьми в мене доньку, царівоньку,
Та будеш мати за жіноньку" [3]).
—„Твоя донька хорошая,
Твоя віра проклятая".

Ой крикнув цар на гайдуки:
„Возьміть Байду добре в руки,
Возьміть Байду і звяжіте,
На гак ребром зачепіте"!

Та й висить Байда, та й хитається,
Та на свого цюра поглядається [4]):
„Ой цюру-ж мій молодесенький,
Подай мені лучок та тугесенький,
Подай мені лучок і три стрілочок.
Ой бачу я три голубочки,
Хочу я убити для єго дочки;
Най же я уб'ю царю [5])
Та на славную вечеру!"

Решта тексту тільки в деяких словах відмінна від варіянту Ходаковського [6]).

Цей варіянт попередив Павлі вступом п. н. «Смерть князя Дмитра Вишневецького (1563 року)». Почав його словами: «В польських діях XVI віку ясніє лицар, що його незрівняну хоробрість і надзвичайну сміливість навіть пізніші століття подивлятимуть постійно. Це князь Вишневецький, що його нещасливий скін із усією поетичністю оспівує оця дума». Оповівши коротко про історичну ролю Дмитра Вишневецького, половину свого вступу присвятив видавець волоській виправі Дмитра та її наслідкам для нього, оповідаючи про це за Бельським, Старовольським (Sarmatiae bellatores) і Несєцьким [7]).

Найближчий друкований варіянт без сумніву підроблений. Надрукував його Еразм Ізопольський в 1844 р. як текст буцім-то записаний «в Ладижині від лірника». Ось він:

В славному містечку, в рідному Черкасі,
Козак Байда мед, вино спиває;
Мед, вино спиває,
На турецькі землі грозно поглядає.

На турецького царя вельми похваляє.
Ой п'є Байда та на своїх кличе:
„Ануте-ж но скоро, коліно мужиче!

Мед та вино випивайте,
Пляшки спорожняйте,
Коників сідлайте,
Зброї наражайте;

Та підем в Туреччину,
Покарає лихая година.
Бо вже-ж ми давно рідненької Січи
Та не бачили в вічи".

Пішов Байда з козаками.
Турки к нему йдуть з дарами,
Що їх султан присилає,
Байду к собі підмовляє:

„Ой ти, Байдо славнесенький,
Будь ти міні вірнесенький,

---

[1]) Там же, сс. 9 — 11.
[2]) Видавець завважив: „У деяких місцях співають: Та п'єть Дмитро".
[3]) На знайомість видавця з варіянтом Максимовича вказує ця примітка видавця: „На Україні ось яка заходить відміна:
Ой ти, Байда та славнесенький, Возьми в мене царівночку,—
Будь мені лицар та вірнесенький, Та будеш паном на всю Україночку".
[4]) Тут знов у примітці наводить видавець варіянт Максимовича, п'ять рядків замість двох у своєму варіянті.
[5]) Видавець завважив: „Співають відмінно:
Где я вміру, там я вцілю;
Где я важу, там я вражу".
[6]) Pieśni ludu ruskiego w Galicyi, zebrał Żegota Pauli, Львів, 1839, сс. 132–133.
[7]) Там же, сс. 130 — 132.

Возьми мою царівну дівчину
І будь паном на всю Україну".

„Твоя, цару, віра проклятая,
„Твоя, цару, дочка поганая,
А я і без твої царівни дівчини
Буду паном всеї України".

„Ой ти, Байдо, о що ти дбаєш?
Чи ти війська тільки маєш,
Щобись мене, цара, звойовав
Та в Україні козаком панував?
В мене війська як в морі пісочку,
Або влізе маку в одну маківочку".

„Мені, Байді, се байдуже,
Що ти війська маєш много дуже;
Пісок в морі вода змиє,
Мак по полі вітер звіє,
Но я о своїх козаченьків дбаю,
Що я з ними в царськім двору твоїм погуляю".

Ой крикнув цар на свої гайдуки:
„Возьміте но Байду добре в руки,
Ой возьміте Байду та звяжіте,
На гак ребром почепіте"!

Висить Байда не день, не два,
Не дві нічки, ні годинки.

Висить Байда, Христа прославляє
І до свого чури, чури молодого словом промовляє:

„Ой, чуро мій, чуро молоденький,
Будь ти міні ще трохи вірненький.
За те тобі Бог заплатить много,
А я тобі дарую коня вороного.
Утікай з ним на родину,
Завези од мене поклон в Україну.

О но міні подай лучок
І з сайдака стрілок пучок,
Нех ще хоть раз в моїм житті
Пущу стрілу по білому світі.
Ой бачу я три голубочки,
Може їх уб'ю для царської дочки,
Нехай же я ей уб'ю на вечеру".

Як стрелив, в серце цару,
А царицю в потилицю,
А царівну в помісницю.

„Ото тобі, цару, за твою кару:
Було тобі знати, як Байду карати,
Не на гак чіпляти, а голову зняти,
Вороним конем їздити,
Мого чуру, чуру молодого, собі зголубити" [1]).

Подавши й польський переклад наведеного тексту [2]), писав автор у поясненні: «Ледви переглянув я все, що можна письменно знати про давній побут козацтва, прикладаючи це знову до пісень, що їх я зібрав, нераз приходило мені на думку, що козацький лицар, що його так загально оспівують на Україні під іменням Байди, мусить бути одним із славніших запорозьких вождів иншого йменя, а Байдою він тільки перейменований; та з збережених пісень про нього, цілком не в лірників, а між самим людом, розумів я, що він є з пізнішої доби козацтва. Одначе коли безіменний автор «Думъ и пѣсень народныхъ Малороссійскихъ и Червонорусскихъ», виданих у Петербурзі 1836 р., не вагався рішуче висловити думку, що Байда був це князь Дмитро Вишневецький, запорозький гетьман, славний із своїх діл і жахливої смерти, я з приємністю прилучаюся до цієї думки й на її усправедливлення, крім вище наведеної думи, цілком иншої від пісні про Байду в збірнику д. Максимовича й у згаданому творі—приводжу тут іще відривок про козака Байду, що більше, ніж усі поговори й догадки стверджує згадану думку. Чув я, як цей відривок співали в багатьох місцевостях, а саме біля Уманя, Черкас, Василькова й т. д. Ось цей уривок про Байду».

„Було-ж тобі, Байдо, не козаковати!
Було-ж тобі, Байдо, лучче князьовати,—
Була-б твоя мати, самая княжатн,
І молода жінка, прекрасна княгинька,
І ясне вельможні пани сенатори
Яко свому пану-брату похорони справляли.
А так козакові такі похорони:
Умер не на родині, закрачуть ворони;
Умер не на родині, з усцюком у спині,
Буде тільки твоя пісня в славні Україні" [3]).

Коли повний текст, що його надрукував Ізопольський, в частині віддає текст усного походження, а в частині підроблений, про наведений

[1]) Izopolski. Śpiewy historyczne Ukrainy. O. Bajdzie. „Athenaeum", 1844, т. I, сс. 151 — 153. Очевидні помилки справлені.
[2]) Там же, сс. 153 — 154.
[3]) Там же, сс. 155 — 160.

уривок треба сказати, що він у цілості підроблений. Дещо промовляє за тим, що підробив сам Ізопольський, бо ось як він пояснює мотив із великою силою війська в повному тексті: «В думі про Байду, слова турецького цісаря, що він має війська, як піску в морі або скільки зерен маку влізе в маківку, і відповідь Байди пригадують мені оповідання одного старого селянина, що служив у міліції 1812 року й, оповідаючи мені своїм способом випадки з цього часу, твердив як найпевніше, що коли заносилося на війну Росіян із Францією, французький цісар прислав наперед своїх послів до російського цісаря із сріблом, золотом і брилянтами говорячи, що це все родиться в його краю й, що він такий багатий, а найясніший російський цісар післав йому в заміну по жмені жита й пшениці відповідаючи, що за збіжжя, що родиться в Росії, він матиме французькі багатства. Французький цісар прислав потому знову своїх послів із жменею маку повідаючи, що скільки там було зерен стільки має він війська. Російський цісар узяв цю жменю маку та з'їв у присутності послів говорячи, що це зробить із французьким військом, а від себе велів сказати французькому цісареві, щоб зробив те саме також з посиланим рахунком російського війська, та при цих словах дав послам жменю перцю» [1]).

Поминаючи варіянт Руліковського в його «Opis-і», найближчий друкований варіянт [2]) принесли московські «Чтенія» з 1863 р. між галицькими народніми піснями, що їх зібрав Яків Головацький. Цей варіянт у своїй основі згідний із варіянтом, що його надрукував Павлі, але Головацький вставив у нього, з иншого варіянту, чи навіть инших варіянтів ті рядки, котрих не найшов у варіянті, що його взяв за основу стягненого тексту [3]).

Цю пісню відніс Головацький до Дмитра Вишневецького, на що вказує поставлений над нею 1564 р.

При кінці 60 рр. XIX в. появився перший десяток українських пісень у гармонізації Миколи Лисенка й тут найшовся також варіянт пісні про Байду, що його записав Петро Ніщинський на Херсонщині. В цьому варіянті приходить турецький цар до Байди, що запивається, і радить йому покинути «байдувати», сватати його доньку та йти царювати. Далі приходить кара, відома з попередніх варіянтів, тільки тут Байда висить на дубочку та з нього бачить два дубочки,

А на тих дубочках сидять голубочки.

Байда прохає у царя дозволу йому «на вечерю голубочки зняти». Наслідок стріляння такий, як і в попередніх варіянтах. Кінчиться варіянт словами:

Тобі, царю. в землі гнити,
Байді молодому мед, горілку пити [4]).

Хоча при варіянті Головацького кидається в очі, що він стягнений з двох текстів, як це було в звичаю цього збирача, та не зважаючи на це видавці історичних українських пісень поставили варіянт Головацького

[1]) Там же, сс. 159 — 160.

[2]) В 1861 р. передрукував Шейковський із малими змінами варіянт Жеґоти Павлі. Не погоджуючися ні з думкою Максимовича, що відносив пісню до часів Дорошенка, ні з Павлі, що в Байді бачив Дмитра Вишневецького, Шейковський зазначував, що „історичної вірности тут трудно докопатися". Під словом Байда подав, „що з цього назвища відомий козак, що про нього є народня пісня" (Опытъ южнорусскаго словаря. Трудъ К. Шейковскаго. Томъ первый, Київ, 1861, сс. 198 — 201).

[3]) Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси, собраніе, составленное Я. Ѳ. Головацкимъ и изданное О. М. Бодянскимъ, „Чтенія въ Импер. Общ. Исторіи и Древностей Россійскихъ", 1863, кн. 3, сс. 1 — 2. Окремо: Головацкій Я. Ѳ. Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси, I, Москва, 1878, сс. 1 — 2.

[4]) М. Лисенко, Збирникъ народныхъ украинскыхъ писень. Першый десятокъ, № 1, с. 2.

на першому місці [1]), а на другому місці такий у дечому відмінний від дотеперішніх варіянт пісні з рукописного збірника Рудченка:

Ой у лісі, в Берестечку,
Там стояла коршмонька на грудочку.
Там пив-гуляв Байда мед-горілочку
Не їдну ночку-годиночку.
Ох, аж приїхав цар турецький.
„Здоров, здоров, Байда молодецький!
Покинь, Байдо, пить, гуляти,
Бери мою дочку та йди царювати!"
—„Твоя дочка поганая,
Твоя віра проклятая!"
Крикнув цар турецький
На свої слуги, слуги молодецькі:
„Возьміть Байду ізвяжіте,
За ліве ребро гаком возьміте!"
Взяли Байду ізвязали,
За ліве ребро гаком пройняли.
„Пусти, царю, погуляти,
Ті пташечки постріляти.„
Стрелив Байда із лука,
Попав царя помежи уха,
Царицю в потилицю,
Царову дочку
В саму головочку.
„Не хтів, цару, Байду карати,
Тепер, цару, будеш пропадати!
Не хтів, цару, Байду вчити,
Тепер, цару, будеш в сирі землі гнити". [2])

З дальших варіянтів навели видавці історичних пісень тільки відмінні від попередніх текстів рядки, а при рядках, ідентичних із попередніми текстами, зазначили число наведеного варіянту. Цього алгебраїчного способу вжили видавці не тільки при варіянтах збірок Максимовича, Лукашевича й Павлі, але також при ще недрукованих текстах: тексті з збірника Андрієвського, записаному в Кодні, Більського повіту, в Торчині, Радомиського повіту, в Сквірському повіті, на Полтавщині та в Київі.

В історичному коментарії до варіянтів пісні про Байду ствердили видавці, що попередні видавці її (Лукашевич, Максимович, Жеґота Павлі, Руліковський) віднесли пісню до черкаського старости князя Дмитра Вишневецького. Згадавши про важніші Дмитрові виправи, навели видавці за Мартином Бельським оповідання про смерть Дмитра й підкреслили, що в цьому оповіданні близького сучасника спільна з піснею тільки та подробиця, що Вишневецький висів на гаку, як і Байда [1]). Одначе, «в XVIII в. у Несєцького († 1774) ми находимо вже подробиці, що дещо підходять до слів пісні про те, що султан предкладав Байді перейти в магометанство» [2]). Це мова про оповідання Несєцького в «Koron-i Polsk-iй» (т. IV). З твору Станислава Темберського, написаного з приводу коронації короля Михайла Вишневецького й виданого в Кракові 1669 р. п. н. «Chronologia synoptica palmitis Coributei», виводили видавці, «що в XVII в. уже існували пісні про Байду ідентичні з нашими й що їх уже тоді почали відносити до Вишневецького». Видавці думали, що в згаданому творі передано зміст пісні в латинському витязі й навели в нотці оповідання Темберського по латинськи [3]). Спинившися далі на варіянті Руліковського, видавці писали: «Крім висіння на гаку инші подробиці пісні про Байду мало підходять до історичних свідоцтв про Дмитра Вишневецького особисто. Його закликували господарювати, а Байду турецький цар царювати, одначе Вишневецького закликували Молдовани, що про них немає згадки в пісні, й закликання на царство й смертну кару зведені в пісні в один момент і в одно місце (Київ, Берестечко, Царгород)» [4]).

Видавці не могли не звернути уваги на те, що «Байда» це не власне ймення, а загальне, в значінні гуляки, від чого й утворене в деяких варіянтах відповідне дієслово: байдувати, байдикувати. «Це ймення мало підходить до енергійного кн. Дмитра Вишневецького. Крім того стріча турецького царя з Байдою в коршмі, пропозиція йому оженитись із своєю донькою, чудесне стріляння Байди з лука,—все це подробиці такого казкового характеру, яких ми не зустрічаємо в инших українських піснях про історичні особи». Подібний характер в українських перека-

[5]) Историческія Пѣсни, сс. 145 — 146. [2]) Там же, сс. 146 — 147. [3]) Там же, 153; [4]) Там же, сс. 153 — 154; [5]) Там же, сс. 154 — 155; [6]) Там же, с. 156.

зах мають тільки старі казки про Кирила Кожем'яку, про Михайлика, про багатиря Чоботку, прозові перекази про Палія тощо. «Деякі варіянти пісні про Байду складаються сливе виключно з таких казкових подробиць. Казковий характер цих варіянтів робить їх аналогічними з великоруськими билинами, що їм відомий і образ багатиря, що виходить із коршми та стрілянням доконує убивства у татарському таборі, або князь Володимир викликує його з коршми на боротьбу з татарами, й він вибиває око в Мамаївого або Батиївого зятя,—хоч очевидно в редакціях великоруських билин слідні значні відміни від пісень про Байду» [1]).

На підставі досі сказаного дійшли видавці історичних пісень до такого висновку: «Усі ці обставини дають підставу припускати, або що раніше Дмитра Вишневецького існувала на Україні (Юге Руси) пісня-казка про Байду, що потому прийняла в себе деякі подробиці історії Дм. Вишневецького (висіння на гаку) й далі сливе цілком була пристосована до цієї особи, в усякому разі не пізніше половини XVII в.; або що раніше тієї енергійної участи українського народу в своїй історії, котра зазначується козацтвом у кінці XVI й XVII в. й котра творить причину того реально-історичного характеру, що ним у значному ступні відзначається український народній епос,—сучасники Дм. Вишневецького й найближчі їх потомки не були здатні вдержати в поетичній пам'яті реальних подробиць його історії й, переказуючи оповідання про неї, впали в казковий тон, як упадають у нього тепер (після доби кріпацтва) оповідачі переказів про Палія тощо, запозичуючи при цьому образи з ходячого обороту старовинних казкових образів. У даному випадку обидва ці припущення сливе що зводяться до одного, а саме, що як не вся пісня про Байду, то значна частина її подробиць старша Дмитра Вишневецького, що до нього пристосувалася пісня, правдоподібно вже на початку XVII в., коли не в кінці XVI. Стара загальна тема про героя, що йому цар предкладає дати свою доньку за жінку—тема, що стрічається й у колядках, в одній з яких, у збірці д. Чубинського (т. III, стор. 273), герой відповідає цареві, як Байда: «твоя дочка—погана віра»,—стара тема про героя, що чудесно стріляє, ускладнилася рисами безжурного «лицарства» початкових козацьких часів, прийняла в себе подробиці XVI в., як пропозиція перейти в магометанство (приклади цього бували тоді серед Молдован, та й Українців), як турецька кара смерти через повішення на гак,—а потому таким робом перероблена тема приблизилась і до обставин життя дійсної особи Дмитра Вишневецького. Як виходить із усього цього, пісня про Байду, як що й не повстала з оповідання про нього особисто, то в теперішньому своєму вигляді носить характер близького йому часу й у багатьох подробицях і в способі поетичної творчости» [2]).

Видавці закінчували свій коментарій до варіянтів пісні про Байду тим, що на остаточне викінчення пісні в тій формі, яку вона має в повніших варіянтах і в латинському переповідженні Темберського, повинні були вплинути обставини походу султана Османа II на Україну в 1621 р. Між иншим султан стояв біля Ісакчі над Дунаєм, доки міст будувався. В цей час прийшла звістка, що очаківський намісник Гусейн захопив вісімнадцять козацьких чайок; прийшов також і давній великий везир капітан-паша Халіл із двома стами полонених козаків, пійманих на Чорному морі. Він одержав подвійну почесну одіж, а вісімнадцятьох начальників і капітанів наділено каптанами. Двісті козаків віддано в руки воякам на варварську смерть. Одних роздавлювали слони ногами, других набивано на гаки, третіх посаджено на паль. Султан часто сідав на маленькі чайки в Білгороді та їздив на другий беріг дивитися на смертну кару, або вправлявся в їзді на коні та стрілянні з лука, будучи добрим

[1]) Там же, сс. 156 — 157. [2]) Там же, сс. 157 — 158.

гарцівником і стрільцем. В нападі меланхолії він стріляв не тільки на полонених козаків, але й на власних чурів. Ось що навели видавці історичних пісень за Гаммером, що оповів це на підставі турецьких і венецьких джерел [1]).

За думкою видавців історичних пісень пішов також Дмитро Яворницький і в праці про острів Хортицю написав про Дмитра Вишневецького, що «народ зберіг у своїй пам'яті величній образ князя й оспівав його трагічню смерть у готовій уже пісні про козака Байду» [2]). Яворницький приводить варіянт пісні про Байду, правдоподібно також стягнений найменше з двох текстів [3]), як і мало що відмінний инший варіянт у другому томі своєї Історії Запорожців [4]). Відносячи пісню про Байду до Дмитра Вишневецького, Яворницький покликувався при описі смерти Вишневецького на польського письменника Несєцького, а слова: «байда, байдак» виводив із тюркського слова «байдак» у значінні: парубок, бурлака [5]).

До Дмитра Вишневецького відніс пісню про Байду й Сергій Венгржиновський у своїй статті про авантуру XVI в. Його варіянт нічого не приносить нового до цієї теми [6]).

Варіянти пісні про Байду, включаючи сюди також тексти пісні в збірниках пісень, виданих без наукових цілей, повторені головно за Лисенковими текстами, перечислив Борис Грінченко в примітці до трьох варіянтів, надрукованих у його збірнику [7]). Тут подав Грінченко й такий варіянт із паперів Платона Лукашевича:

„Ой ти, Байдо молодесенький,
Єсть у тебе рицар да славнесенький.
Возьми у мене дочку да царівночку,
То будеш ти царем, превеликим паном,
Да й на моїм місті славним государом!“
—„Є у тебе дочка, да шлюбавая, ще й препоганая.“
Да крикнув цар на свої гайдуки:
„Да вхватіте Байду хорошенько в руки!
Да вхватіте, да і накажіте;
Да вхватіте Байду, на крук ребра
Байду почепіте!“
—„Ой ти, хлопчику малесенький,
Да подай лучок да тугесенький,

[1]) Там же, с. 159. Позволю собі навести тут слова польського проповідника-домініканина Фабіяна Адама Бірковського з його книжки, виданої в Кракові 1623 р. п. н. Kazania Obozowe o Bogarodzicy. Przy tym Nagrobek Osmanowi Cesarzowi Tureckiemu, w Roku Pańskim. 1622. Maii 20. W Oktawę Zesłania Ducha świętego (с. 40): Twoje słowa nagęstsze były: Zabij, zamorduj. Gdy gaurow, Kozakow nie stawało, zabijałeś więźniow swoich. Sameś nawet w ciągneniu pod Chocim jednego rotmistrza kozackiego związanego rękoma swoimi ustrzelał, zaprawując się w katowskie rzemiesło, ktore związanych bije. Czy nie może o tobie mowić słow onych z psalmuu: Grob otwarty gardło jego, językiem swoim zdradę czynił? Jako wiele poginęło więźniow na roskazanie twoje? iako wiele głow zleciało z owej gory przy Chocimie dla uciechy katowskich oczu twoich? Ubogie wieśniaki z włości psi tatarscy zaganiali do obozu jego, iżeby od niego pieniądze brali, Kozaki ich przeżywali. Kazał ich okrutnie mordować, aby krwią niewinną, napasł tylo był okrutne oczy swoje. Gdy się przez Dunaj przeprawiał, przywiedziono mu 40 Kozakow, ktorych na czarnym morzu było załapiono: kazał łodź, na ktorej most budowano, obrać jednę, miasto klatki, i wszytkie one Kozaki wetkać, i smołą oblać, i zapaliwszy po rzece puścić, krotofile sobie czyniąc z śmierci haniebnej więźniow swoich (с. 41): Słuchajcie zdrady jego. W obozie pod Chocimem czatownicy jego na trawie w lesiech nałapali 300 człowieka, pacholikow, czurow, kozaczkow. Kazał stawić wszystkich przed sobą, i wybrał z nich jednego dorodniejszego, jako rozumiał, i silniejszego. Temu roskazał, aby wszytkich pościnał, obiecując mu wolność, jako to uczyni. Uczynił katowskie dzieło nad swoimi on przymuszony braniec; skoro głow tak wiele padło od ręku jego, obietnice swej zapomniawszy i przysięgi, kazał samego stracić.

[2]) Д. И. Эварницкій, Островъ Хортица на рѣкѣ Днѣпрѣ („Изъ поѣздки по запорожскимъ урочищамъ“), Київ, 1886, сс. 11 — 12 (Це відбитка з „Кіевской Старины“ за 1886 р., кн. 1).

[3]) Там же, сс. 11 — 12.

[4]) Д. И. Эварницкій, Исторія запорожскихъ козаковъ, т. II, СПБ, 1895, сс. 31 — 32.

[5]) Там же, с. 31.

[6]) Сергій Венгржиновскій, Авантюра XVI вѣка (Эпизодъ изъ исторіи молдавскаго княжества), „Кіевская Старина“, 1893, кн. 7, сс. 21 — 22.

[7]) Б. Д. Гринченко, Этнографическіе матеріалы, собранные въ Черниговской и сосѣднихъ съ ней губерніяхъ, т. III, Пѣсни, Чернигів, 1899, с. 584.

Ще й три стрілочки!
Да заглянув я й-а три голубочки,
Да і уб'ю царю на вечерю
І на печеню, на жареню."
Як ударив царя, да посеред чола,
Й-а стару царицю да й у потилицю
Й-а царівночку да і в головочку.
„Оце тобі, царю, да за тую кару!
Було-б тобі знати, як Байду карати,
Лучче було-б знати, з пліч голову стяти!" [1])

Два инші цікаві варіянти, близькі до себе, записав Хведір Вовк у Добруджі. Один із них не повний, а ось повний варіянт, записаний від Остапа Данчука в Тульчі 1881 р.:

Ой п'є Байда, та ще підпиває,
Його турецький цар та ще й підмовляє:
„Ой покинь, Байдо, віру християнську,
Ой да пристань, Байдо, у віру бусурманську!
Дам за тебе дочку да царівночку,
Да дам тобі царства да половиночку".
—„Ох твоє царство для мене не панство,
Ой твоя дочка препоганочка!"
Ой як крикнув цар да турецьки(й)
Да на слуги да на вірні:
„Ой візміть ви Байду да помалесеньку,
Ой візміть ви Байду да потихесеньку,
Ой візміть да і почепіте,
Ой кручком за ребро та і пробуріте!"
Ой як крикнув Байда на хлопця малого:
„Ой ти, хлопче та й малесенький,
Ой подай мені та лук тугесенький!"
Як ударив Байда з лука та царя між уха,
А царівницю да у потилицю.
„Ото тобі, царю, та за мою кару!
Ой було-ж тобі, царю, та дома царювати,
Ой було-ж тобі, царю, та Байди не займати!" [2]).

В першому десятилітті XX століття досить пощастило пісні про Байду в науці. В своїй праці про українські пісні зазначив Франко про неї, що вона «належить до найбільше розповсюджених українських народніх пісень; Костомаров чував її від Полісся та Волині аж до Саратова. Найбільш суцільний та примітивний варіянт був ще в 30-их роках записаний кимось із збирачів, яких записи надрукував Жеґота Паулі („Pieśni ludu ruskiego", I, сс. 132—133). Тепер ся пісня в Галичині в устах людових співаків невідома, хіба з друків, звичайно з Лисенковою музикою. У Антоновича і Драгоманова надруковано 4 варіянтів і додано до них розвідку, що вичерпує все, що можна сказати про пісню. Антонович і Драгоманів схиляються до думки, що Байда первісно була назва якогось козака не ідентичного з Дмитром Вишневецьким, на якого аж по його смерти в Стамбулі 1563 р. польські історики перенесли оповіданнє про його передсмертний подвиг. Се припущення можливе, але нічим не умотивоване. Передсмертний подвиг Вишневецького—стріляння з лука і вбивство кількох Турків знаний уже найстаршому історикові польському, що вмер 10 літ по смерти Вишневецького; від сего недалеко вже було до скомпонованння версії, що вбиті Турки були власне сам цар, його жінка й дочка. Сю версію знаходимо вже у польського історика Темберського з XVII в., який одначе додає, що стріляннє Вишневецького до султана було безуспішне і султан зараз велів добити його. Щоб Темберський знав українську пісню про Байду, сего з його реляції не бачимо, бо прізвища «Байда» він не знає» [3]).

Рік пізніше, як Франко надрукував свої слова про пісню про Байду в львівських «Записках», помістив Михайло Халанський у XV т. «Сборника» історично-філологічного товариства при харківському університеті статтю п. н. «Малорусская дума про Байду». Навівши текст пісні, автор стверджував, що вона складається з таких окремих епізодів: 1) Поява або пробування Байди в Царогроді на ринку. 2) Султан предкладає Байді прийняти іслам, а за ренегатство обіцює Байді руку своєї доньки, царство або панування на Україні. 3) Відмова Байди й висміювання мусульманської віри. 4) Гнів султана, приказ спіймати Байду й покарати його смертю. 5) Виповнення приказу султана й повішення Байди. Помста Байди на султані: він убиває султана, його жінку й доньку [4]). Далі звернув Халанський увагу на подібні полуднево-словян-

[1]) Там же, сс. 582 — 583. [2]) Там же, сс. 583 — 584 [3]) І в. Франко, Студії, сс. 94—95.
[4]) М. Халанський, Малорусская дума про Байду („Почесть. Сборникъ статей по славяновѣдѣнію, посв. проф. М. С. Дринову"... Сборникъ, XV, Харків, 1904, сс. 206-207).

ські пісні й, розглянувши кілька таких пісень, зауважив, що вони мають спільний основний мотив—подвиг християнського героя, що прославляє свою віру, понижує іслам і Турків, відмовляючися від багатства, чести й слави, що їх предкладав сам турецький султан. «На Україні (Южной Россіи) та в Польщі цей мотив, у приложенні до Вишневецького, занесено в книжну повістеву літературу в XVI—XVII в.». Тут автор мав на думці оповідання Темберського (в статті він перехрещений на Трембецького) й Несецького. На підставі порівнання української пісні про Байду з подібними південно-слов'янськими висновував ось що автор: «І в подробицях викладу цього мотиву південно-слов'янські пісні про Секула й українська дума про Байду сходяться під багатьома оглядами. В обох групах пісень є мова про появу героя в Царгороді, пиття горілки, предкладання з боку султана влади, багатства, руки доньки за переміну віри й перехід на службу султана, про відмову героя від усіх цих пропозицій, про безпосереднє або посереднє зневаження ісламу й султана, про гнів останнього, приказ укарати героя смертю й про помсту з боку останнього на султані й Турках. Поруч указаних рис подібности є й ріжниця між обома групами творів. Зміст південно-слов'янських пісень відзначається гармонійністю, повністю, епічною плавністю, багатством подробиць, що мотивують окремі деталі змісту, й послідовністю викладу. Українська дума викладає свій основний мотив сухо, коротко, схематично, на початку навіть неясно мотивуючи деталі змісту. Взагалі вона робить враження скороченого переказу змісту якогось зразка, при чому при цьому переказі змісту затратилася виразність указівок оригіналу: українська дума не знає імення султана й власне імення героя замінила загальним гуляки й нероби—«Байда». Чи не зайшла ця остання заміна під впливом казки про Балдака, що говорила про подорож героя до Царгороду та про засоромлення турецького султана?» [1]) питав автор і до попередніх мало правдоподібних своїх виводів додавав такий самий новий.

З приводу статті Халанського появились у львівських «Записках» замітки В. Гнатюка та їх редактора М. Грушевського. В. Гнатюк зазначив, що «обидва видавці історичних пісень, втягнувши і пісню про Байду між історичні, силкувалися дати їй відповідне історичне об'ясненя, при чім приложили її до історичної особи Д. Вишневецького», але «тепер по статті проф. М. Халанського відпадає ввесь їх коментар до пісні і пісню належить виключити з між тих історичних, які говорять про означені події чи означені історичні особи» [2]). Переповівши виводи Халанського, додавав категорично Гнатюк від себе, що «на кождий спосіб справа походження пісні тепер ясна і запозичення її, а притім самостійна перерібка не можуть підлягати сумнівові» [3]).

З приводу заміток Гнатюка заприміток ось що редактор журналу: «Шан. рецензент іде за далеко, вважаючи пісню про Байду запозиченою з полудневo-слов'янської поезії, тільки переробленою, і рішучо вичеркуючи її зпоміж пісень історичних, які говорять про означені історичні особи. Пісня про Байду могла запозичити з полуднево-слав'янських пісень тільки деякі мотиви, але основна тема її: люта смерть козака, що не схотівши потурчитися, гине лютою смертю і висячи на гаку, ще мститься над турками, відмінна від полуднево-слов'янських. Для сеї теми проф. Халанський не вказав полуднево-слов'янських паралель; тому сам він вказує тільки паралельність теми Байди і Секули, а не запозичення пісні про Байду. Сербські пісні оспівують геройство свого юнака, що закликаний султаном до Царгороду, знехтував султанські приваби і, не вважаючи на султанські накази, щасливо втік до дому.

[1]) Там же, с. 217. [2]) „Записки Наукового Товариства ім. Шевченка", Львів, 1908, т. 86, сс. 226—227. [3]) Там же, с. 227.

В пісні про Байду те, що становить головний зміст сербських пісень—візвання до Царгороду, спокуси султана, відповіді Секули—все се зводиться до коротких штрихів, так що здається мені непевним, чи користала вона з сербської пісні для сих другорядних деталів, чи тут тільки паралелізм мотивів, викликаних аналогічними обставинами. А щодо вичеркнення з ряду історичних пісень, то основна тема пісні так близько підходить до оповідання сучасника Бельського про смерть Вишневецького, що не легко заперечити, що се не про нього говорила пісня. Хоч навіть сам факт повішення на гак Вишневецького лишається недоказаним (французька депеша каже просто, що султан казав «затовкти» Вишневецького), то дуже правдоподібним зістається все таки, що пісня розуміла тут Вишневецького» [1]).

Вже з заміток акад. М. Грушевського до рецензії Гнатюка на статтю Халанського знати, що їх автор ідентифікує Байду з Дмитром Вишневецьким. Пробивається це й вже з самого наголовка «Байда—Вишневецький в поезії й історії» його окремої праці, присвяченої Дмитрові Вишневецькому. «Трагічний кінець, що гідно вінчає се бурхливе, повне змісту життя Вишневецького,—пише автор,—зміцнив враження, зроблене ним на сучасників. Навіть більше: як кульмінаційна точка, він до певної міри закрив потім саме життя, його живий зміст в очах сучасників, як тінь найвищого верха покриває панораму згіря. Героїчна смерть Вишневецького, як образ побіди ідеально настроєного духу над грубою фізичною силою, символ безсильности хижого бісурменського світу побідити морально світ український, взагалі християнський, — стала зараз предметом легенди поетичного оброблювання. В кругах українських, польських, литовських по гарячим слідам події історія смерти Вишневецького почала переказуватися в легендарних, ріжними поетичними подробицями розцвічених формах. Оповідали, що він скінчив життя, повішений на гак за ребро в Царгороді, й висів так три дні, насміхаючися з турків і лаючи їм на наругу Магомета, так що турки не витримавши сих наруг, застрілили його й тим перервали муку, на яку його призначили. Дивуючися його відвазі й завзяттю, вони розділили між собою його серце й їли його, щоб собі присвоїти щось з його сміливости й зневаги смерти, яку показав він. Потім що дальше то більше ріжних поетичних loci communes вплітано в се в оповідання. Султан турецький, повний дивування з хоробрости й подвигів Вишневецького, хоче його привабити, зробити з нього Турка, обіцяючи всякі благодати, але Байда зневажає то все й іде на страшну смерть, замість панувати з бісурменами. Висячи на гаку, він просить о лук і стріли й стріляє Турків, навіть самого султана. Сі перекази оброблялися і в поетичній формі, і одна з таких поетичних перерібок, в виді української народньої пісні, перелетіла до нас через прірву трох століть, задержавшися в народніх устах.

Се популярна пісня про Байду, розповсюджена на цілій українській території, від Галичини до Поволжа. Ігноруючи реальне життя Вишневецького, вона займається виключно його героїчною смертю. Легковаження життя і життєвих роскошів, зневага смерти—її провідний мотив; і ухопивши його, поет на місце історичної постати князя-магната за ліпше вважав підставити типову фіґуру гуляки козака, що непоясненим ближче способом опинився в Царгороді й піячить тут» [2]).

Вказавши на неясність заміни ймення Вишневецького прізвищем Байди, питав автор: «Чи було се його дійсне прізвище, як приймає дехто, і під ним він перейшов в традицію? Ми в ніяких інших звістках не стрічаємо його з сим прізвищем, але се не може вповні служити дока-

[1]) Там же, с. 228.

[2]) М. Грушевський, Байда-Вишневецький в поезії й історії. Відбитка з „Записок Українського Наукового Товариства в Київі", кн. III, Київ, 1909. сс. 4 — 5.

зом, що такого прізвища не було. Та можливо, що маємо тут типове ім'я козака-отчайдуха, яким підмінено в пісні історичну постать Вишневецького. В самій пісні, в деяких варіянтах піячення Байди зветься «байдуванням», «байдикуванням»; в сучасній мові маємо такі вирази як «байдики бити», або «байдикувати» в значінню «лінувати», отже «байда»—байдикуваний, гулящий чоловік. І коли прийняти, що се було просто характеристичне прізвище гуляки, в такім разі розривалася-б і звязь імени з історичною фіґурою Байди, і перед нами зіставалася сама пів-леґендарна подробиця—мотив крайньої зневаги смерти, в історичній леґенді звязана з Вишневецьким, в поезії перенесена на фіґуру козака-гуляки» [1]).

Згадавши про недавно переведене порівняння пісні з аналоґічними темами болгарської й сербської героїчної поезії, що одначе підкреслило при деяких аналоґіях самостійність основної теми української пісні, а саме «зневагу смерти і героїчний настрій серед найтяжчих фізичних мук, проявлений українським козаком», писав про це автор: «Се ті власне моменти, які висуває наперед історична традиція про Вишневецького. І се дає право вважати пісню історичною як не в фактичнім, то, так сказати, типологічнім значінню. Був чи не був повішений на гак кн. Дмитро, але пісня оспівує мотив, в історичній традиції звязаний саме з й о г о смертю» [2]).

Далі схарактеризовані в праці акад. М. Грушевського поетичні обробітки теми української пісні та яскраво змальована історична роля Дмитра Вишневецького. «Трагічна смерть гідно вінчала се бурхливе життя, і та популярність, яку ще за життя здобув Вишневецький своїми сміливими авантурами і планами в широких кругах, як бачимо з звістки про овації, вчинені йому на соймі перед смертю,—була ще незмірно збільшена і утривалена сим образом мученика християнської культури в дикій пащі хижого бісурменства» [3]).

Словом під кінець XIX й на початку XX століття прийнявся вже загально погляд, що пісня про Байду відноситься до Дмитра Вишневецького. Втертим шляхом пішов і Д. Ревуцький в своїй повоєнній збірці «Українських дум та пісень історичних», оповідаючи про смерть Вишневецького за Вартоломеєм Папроцьким [4]), як зробив це тринадцять літ перед виходом збірки Ревуцького його попередник Вячеслав Будзиновський в аналоґічній львівській збірці пісень про козацькі часи [5]).

III.

Найавторитетніше оповідання про останній життєвий подвиг Дмитра Вишневецького та його смерть маємо в книжечці, що вийшла 1759 р. у Варшаві п. н. „Antonii Mariae Gratiani de Joanne Heraclide Despota Vallachorum principe libri tres et de Iacobo Diadascalo Joannis fratre liber unus editi ex manuscripto Bibliothecae Zaluscianae“. Для своїх волоських планів з'єднав собі Альбрехт Ласький [6]) Дмитра Вишневецького. «Він походив із Литви, недалеко від границь Волохів, із знатної родини, вибивався маєтками, покровительствами та спорідненнями й був славний з воєнної хоробрости, знання й великої поваги в сусідів, хоча замітний тавром непостійности, бо воюючи, то з Турками, то з Москалями, сусідніми племенами, не додержав слова ні одним ні дру-

[1]) Там же, с. 6, [2]) Там же, сс. 6 — 7. [3]) Там же, сс. 29 — 30.

[4]) Д. Ревуцький, Українські думи та пісні історичні, Київ, 1919, сс. 78 — 82.

[5]) „Козацькі часи в Народній Пісни з замітками В. Будзиновського“, Львів 1906, сс. 121 — 124 (прозовий вступ, текст пісні й варіянт Руліковського).

[6]) Про нього є праця Олександра Кравєгара п. н. „Olbracht Łaski, wojewoda sieradzki. Wizerunek historyczny na tle dziejów Polski XVI wieku“, Варшава, 1882.

гим» [1]). Вишневецький забажав запанувати над Волощиною, що з нею лучила його спільна релігія й деякі звязки споріднення. Крім того він з'єднав собі декого з шляхти приязню й тісними звязками й за їх намовою не тратити доброї нагоди та скористати з ворожого становища населення проти господаря і сам почав збирати військо й приготовлятися до війни та звернувся до Ласького з тим, щоб він як найшвидче злучив свої сили з його військом [2]). І Вишневецькому й Лаському легко було скрити свої плани, бо король Жигмонт Август видає приказ приготовити військо для походу проти Москалів, що з ними вів тоді війну. Довідавшися, що Волохи хочуть убити господаря й вибрати нового, прийшов Вишневецький до думки, що його успіх залежить від скорости, й не ждучи навіть на Ласького, що післав до Італії за італійськими стрільцями, зібрав чотири тисячі козаків і увійшов у межі Волощини [3]). Тимчасом у Волощині наступила переміна: скинено з престола Геракліда й посаджено на його місці Степана Томжу, що зайняв Сучаву. Почувши, що Дмитро Вишневецький наближається до Сучави, Томжа відсунув військо на півтори милі від Сучави. Вишневецький розтаборився коло міста й вислав Пясецького до Томжі з жаданням видачі замку й піддання, бо й так не може мати надії задержати панування, коли Волохи закликали Вишневецького на престол. Томжа назвав даремними надії Вишневецького, бо не має нічого спільного з Волохами, що байдужі про нього зробили иншого господарем. Навіть коли Вишневецький осягнув би господарство, не в силі був би його вдержати з уваги на ворожість Турків. Запевняючи, що ніяка сила не видре йому Волощини, писав Томжа, що Вишневецький займе перше місце між його приятелями й одержить найкращу нагороду по скінченні війни, як що з своїм військом перейде на військову службу до нього. Вишневецький виклив цю відповідь. Одначе слідом за тим одержав і лист від Волохів, що його закликували на панування, з повідомленням, що Волохи вибрали собі з-поміж себе короля та йому присягнули на вірність. Тому хай Вишневецький вертає до дому. Розгнівала Вишневецького така звістка й він відповів, що не швидче верне до дому, аж покарає їх за злочинну невірність. По такій відповіді зближився на віддаль тисячі ступнів до ворожого війська. А що мав ледви чотири тисячі козаків, а Волохів була величезна сила, постановив у ночі перейти через Серет і напасти на ворога. Отже в опівночі, поділивши військо на три частини, переправив його через ріку й воно з трох боків із великим криком напало на Волохів, що знаючи

[1]) Antonii Mariae Gratiani de Joanne Heraclide Despota Vallachorum principe libri tres et de Jacobo Didascalo Joannis fratre liberunus editi ex manuscripto Bibliothecae Zaluscianae, Варшава, 1759, сс. 36. В оригіналі стоїть ось що: Is erat natione Lituanus, non longe a Valachorum finibus, illustri ortus familia, opibus, clientelis et cognationibus valens et militaris virtutis scientiaeque opinione magnae apud finitimos auctoritate, quanquam inconstantiae labe notatus, quod modo Turcis modo Moscis, vicinis gentibus. militans neutris fidem servaverat.

[2]) Ось як оповідає про це Граціян: Is ad spem Valachiae occupandae erectus, quod ei communis erat cum Valachis religio, quod cum iis aliquam affinitatis coniunctionem haberet et nonnullos e nobilitate sibi amicitia et familiaritate devinxerat, a quibus eodem tempore sollicitabatur, cognita gentis alienatione a Despota, ne occasionem tantae rei amitteret, delectum habere, milites undique conquirere et magno conatu bellum parare instituit; et Laskium monet, ut idem faciat et coniungere vires approperet (сс. 36—37).

[3]) В латинському тексті стоїть: Nam Demetrius Wisniowiecki, quem supra a Valachis ad spem regni sollicitatum una cum Laskio Despotae bellum moliri diximus, cognitis quae Valachi de interficiendo Despota deque eligendo novo rege struebant, omne momentum in celeritate positum ducens ne Laskium quidem expectare statuit, qui tercentos equites ex iis, qui sclopetis utuntur, ex Italia conducere parabat, quorum genus expeditamque operam et ad eam ipsam expeditionem et ad cetera belli consilia magno sibi usui fore confidebat; quibus qui praeesset, Petrum Franciscum Terusinum in Italiam proficisci insserat. Igitur Demetrius coactis quattuor milibus equitum Valachiae fines ingreditur (сс. 39 — 40).

про малу силу Вишневецького, спокійно виждали на своїх місцях до ранку, коли більшу частину розпорошених і помучених вояків Вишневецького повбивали. Побачивши поразку свого війська, втік Вишневецький до найближчого ліса й, хворий на ноги, там скрився. На другий день найшов його селянин, що йому виявив Вишневецький, що він за один, й обіцяв йому велику нагороду, як що виведе його за межі Волощини в безпечне місце. Хитрий селянин приобіцяв, приїхав із закритим возом і повіз його просто до Томжі, що відослав Вишневецького разом із двомастома вибраних полонених до Царгороду до султана. Султан Сулейман передав усіх инших у неволю, а Вишневецького й Пясецького велів убити жорстокими туртурами, названими еспанським словом «їванґе», тому, що за свого гетьманування зайняв турецьку твердиню над Чорним морем, що її Турки відібрали з великим трудом. А замучено Вишневецького ось яким способом. Вбивають у землю два стовпи у відповідному віддаленні, а поперек прикріплюють до них бельку, що йде від одного стовпа до другого; з бельки сторчать у рівних віддаленнях гакуваті на стопу довгі заліззя, на подобу орлиного дзюба, з найгострішими вістрями; на ці заліззя скидають через отвори в надбудові над стовпами людину з звязаними назад руками та з звязаними самими руками й ногами, й по довгих муках вона видає духа. Одначе Турки, нетерпливо ждучи смерти Вишневецького, іграючи вбили його шістьсот стрілами, заки він закінчив життя [1]).

---

[1]) Ось оповідання Ґраціяна про останній подвиг і смерть Вишневецького (c. 45): Suchiava urbe occupata arcem circumdare instituebant, cum subito adfertur Demetrium magna manu Suchiavam appropinquare. Stephanus relicta obsidione, ut spacium cognoscendi vires Demetrii haberet, copias quindecima Suchiava millia passuum removit. Demetrius positis ad urbem castris Piaseckium Polonum in arcem ad Despotam mittit, qui ei suadeat, ut tradita arce in Demetrii fidem amicitiamque se conferat et ab eius gratia et liberalitate dignum illo obsequio praemium exspectet, quando quidem retinendi regni spem nullam haberet, ad quod ipse Valachorum consensu vocaretur. Ad ea Despota audax esse consilium respondit et inanes Demetrii spes, cui nihil esse cum Valachis, et ipsos eo neglecto alium regem fecisse, quorum imperium quando etiam assequeretur, retinere propter infensos Turcas non posset. Suam esse Valachiam et iure et armis partam neque quorundam factiosorum rebellione regnum sibi eripi, qui cum pecunia thesaurisque regiis munitissi (46) mam totius gentis arcem in potestate haberet, omnibus rebus et ad propulsandam vim et ad sustinendam vel longissimam obsidionem instructam, auxilia se ab amicis regibus exspectare atque brevi affutura, quibus non modo tumultum sedaturus, sed in auctores severe animadversurus esset, se tamen Demetrium, si sibi cum illis copiis, quas adduqerat, militare vellet, honestissimo loco habiturum eique amicorum omnium principatum delaturum atque eius operam restincto bello maximis praemiis compensaturum. Regno vero labore parto temere alteri cedere cuius foret stultitiae? His ad Demetrium relatis conditionem homo cum natura ferox, tum nova spe regni inflatus totam irrisit. Verum a spe potiundae arcis deiecto litterae a Valachis iis, a quibus fuerat ante sollicitatus, redduntur, quae nunciabant illum sero advenisse; Valachos regem sibi ex suorum numero delegisse, in cuius verba omnes iurassent, ab eo discedere nefas esse. Itaque hortabantur, ut domum reverterentur et ne quid ultra tendere auderet. His nunciis hominis impotentis animus sic exarsit, ut (47) minaci responso Valachis dato se non rediturum domum ante quam sceleratae perfidiae poenas ab iis caperet, protinus eadem die ad hostes profectus mille passus ab eorum corpiis consederit. Longe erat militum numero inferior Demetrius, cui vix quattuor millibus equitum cum ingenti Valachorum multitudine esset congrediendum, sed ingenti ferocia et temeritate Valachos ipsos, fidentissimum genus hominum, anteibat. Itaque qua vindictae, qua regni cupidine acrem animum stimulante, simul veritus hominum existimationem, si milites nihil ausus egregii facinoris reduceret, rem fortunae commitere statuit et, ne hostibus cognoscendi paucitatem suorum tempus daret, intempesta nocte nihil tale suspicantes, quod inter utrasque copias Siretus fluvius intererat, levi septos munimento adoriri parat. Igitur fluvium media nocte tripatrito suos diversis locis traiecit et magnis sublatis clamoribus, ut speciem iusti exercitus praeberet, hostibus a tribus partibus maximo conatu, maiori etiam animo aggreditur. At Valachi, quibus Demetrii vires perspectae erant, optimo usi consilio, ne qua (48) in tenebris perturbatio fieret, loco se non moverunt et Demetrianorum impetus excipientes satis habebant sustinere et rem in lucem perducere. Orto die dispersos et nocturno labore fessos magna vi aggressi maiorem partem eorum interfecerunt, Demetrium ipsum vivum ceperunt; qui perspecta suorum

Ось що оповів про останній подвиг і смерть Вишневецького Антоній Марія Ґраціян, канцлер Коммендонія, що був нунцієм у Польщі від 1563 до 1565 р.

Вишневецький закінчив життя 18 жовтня, як писав Павло де Паліна в рапорті цісареві Фердинандові 11 січня 1564 р. «До Царгороду—писав він—приведено їх у вечері, вранці поведено їх у султанський двір до дивану, а з дивану обидвох, Дмитрашка й Пясецького скинено на гак, третього повішено, а решту полонених розділено між галери. А сталося це 18 жовтня» [1]). Данило Барбаріґо Ваільо писав у своєму рапорті, що Дмитрашкові зробили жорстоку смерть за те, що він був повстанцем [2]). Німецька газета з 1564 р. „Zeitung wie es dem Despott in der Wallachei ergangen. Aus Danzk empfangen" донесла про смерть Вишневецького вже дещо згідно з поширеною традицією про нього. Про долю Вишневецького й Пясецького сказано тут, що їх відослано до Царгороду, де султан велів покарати їх смертю: Пясецького повісити на двох залізних гаках, що їх убито йому в литки, а Вишневецькому велів він відтяти руки й ноги та скинути його в низ на залізний гак, на якому він завис. Після того він ще досить довго жив і виговорював на їх турецьку магометанську віру й ганьбив її; потому яничари стріляли на нього стрілами, аж нарешті він став мертвим; таким робом він сконав у сильній вірі» [3]).

В сучасній польській літературі найдавнішу згадку про смерть Вишневецького подибуємо в політичному діялозі Станислава Оріховського «Quincunx». Між прикладами божого гніву на Польщу наведена й справа Вишневецького. Згадавши про смерть приязного Польщі волоського господаря Якова Деспота, що його видали в довгій облозі невірні Угри,

caede desperatis rebus, cum nullum fortis ducis officium illa nocte praetermississet, in proximam silvam fuga se receperat ibique eum diem, quod pedibus erat aeger, delituerat. Postridie ab aratore inventus ei, qui sit, aperit magna pollicitus praemia, si ab eo extra fines Valachiae in tutum locum perduceretur. Promittit callidus rusticus suam operam: hortatur, ut tantisper expectet, dum tectum currum, quo veheretur, adducat; impositum deinde currui clausumque, ne a quopiam cerni posset, recta ad Stephanum deduxit in proximam Podoliam se duci existimantem. Quem Stephanus ut conspexit, laetus custodiae tradidit, tantum hortatus, ut adversam fortunam, cui res humanae omnes subiacerent, forti animo ferret. Paulo post eum cum Piaseckio et selectis (49) captivis ducentis Constantinopolim ad regem Turcarum misit, ut eo munere tyranni sibi animum gratiamque conciliaret. Solimanus ceteris in servitutem traditis Demetrium et Piaseckium crudelissimo et plane barbaro genere mortis, quod Turcae Hispanorum vocabulo Guangae appellant, interfici iussit, quod, cum apud se paucis ante annis ordines duceret, arcem ad Euxinum mare per defectionem occupaverat, que vix magno negotio a Turcis expulso recepta fuit. Genus hoc est tormenti. Tigna duo iusto intervallo in terram defigunt, his trabem transversam ab uno ad alterum ductam affigunt, e qua paribus spatiis adunca pedalia ferrea instar aquilae rostri acutissimis mucronibus prominent; in haec revinctis post tergum manibus atque manibus ipsis pedibus alligatis per fenestras in superaedificata tignis materia perforatas praecipitatum corpus gravi casu infigitur et longo supplicio cruciatum exanimatur. Sed Demetrii mortis barbari impationtes illum, antequam vita deficeret, sexcentis sagittis ludibundi confixerunt. Atque ita interiit vir ob generis claritatem (50) et ingenium militaremque virtutem minime dignus tam foeda fortunae iniuria (Примірник у Бібліотеці Баворовських у Львові, Бібліотека Чарнецьких).

[1]) Documente privitóre la Istoria Românilor culesse de Eudoxin de Hurmuzaki, Vol. II, par. I, Букарешт, 1891, с. 498. В оригіналі стоїть: Interim acciderunt aliqua verba in curia imperatoris Turcarum propter conventum posoniensem et praecipue, quia integra munera non fuerunt, ut in humum debeamus poni, sicut fecerant duobus dominis polonis Dmytraso et Wyssoczky, quos modernus Thomsa waywoda captos cum ducentis peditibus ad portam imperatoris Turcarum misit qui vespere ducti sunt ad Constantinopolim, mane in curiam Imperatoris ad divanum et ex divano ambo, Dmytras et Wyssoczky, humo (В цьому тексті надруковано „humo sunt appositi", але це правдоподібно зле відчитано слово „hunco"—„unco", бо з тексту виходить, що Пясецького й Вишневецького покарано найстрашнішою смертю) sunt appositi, tertius suspensus, reliqui vero captivi divisi sunt in triremes. Hoc autem factum est decimo octavo die octobris.

[2]) Documente, vol. VIII, Букарешт, 1894, с. 95.

[3]) Documente, vol. XI, Букарешт, 1900, с. 64.

що служили в нього, писав Оріховський: «Також минулої осени згинув у Волощині Дмитро Вишневецький з чільними козаками з Волині; його велів цар Солиман в Константинополі розстріляти, як св. Севастіяна, завішеного на гаках» [1]).

В німецькому описі подорожі якогось визначного польського пана з Польщі до Царгороду, виданому в 1571 р. в Нюрнбергу, сказано, що Вишневецького повішено на гаку на шляху до Галати [2]). Згадуючи, що Івана Пясецького страшним робом умертвили в Царгороді над морською сагою по дорозі до Галати, писав Вартоломей Папроцький ось що: «Були дві шибениці одна під другою, на нижчій були два гаки довгі розложисті, а на тій високій тільки шруба, що в ній був мотуз; туди витягнувши його, спустили його раптом і він падаючи зачепився стегном за гак, кров залляла його, бо перевернувся головою вниз, і вмер швидко. Після нього Вишневецький, що зачепився ребром, перевернувся очима до-гори, був живим до третього дня, аж поганин пострілив його з лука, коли проклинав Магомета та їх віру» [3]).

Таке саме оповідання про смерть Вишневецького стрічаємо в Мартина Бєльського в його «Польській Хроніці» [4]). Остання стала відома прилюдно щойно по смерті автора, що вмер 1575 р., в редакції й доповненні сина Йоахима; таким робом повторення оповідання про смерть Вишневецького в «Хроніці» Бєльського за Папроцьким не тільки правдоподібне, але сливе певне.

З письменників XVII стол. Симон Старовольський писав 1631 р. про повішення Вишневецького на залізному гаку в одній брамі Царгороду [5]),

---

[1]) Stan. Orzechowski, Quincunx, Tho iest Wzór Korony Polskiey, na Cynku wystawiony, 1564, Z 4-a. Передрук: Stanisława Orzechowskiego Polskie dialogi polityczne 1563—1564. Wydał Jan Łoś (Biblioteka pisarzów polskich, № 74), Краків, 1919, с. 279.

[2]) Beschreybunge einer Reyse oder eins zuges eins fürnemlichen Polnischen Herrn... Gedruckt zu Nürnberg durch Dieterich Gerlatz. MDLXXI, 6-a (Примірник у Бібліотеці Баворовських у Львові, Бібліотека Чарнецьких).

[3]) Bartosz Paprocki, Herbarz rycerstwa polskiego, Краків, 1584, сс. 443 - 444.

[4]) Kronika Polska Marcina Bielskiego. Nowo przez Ioach. Bielskiego syna iego wydana. Краків, 1597, с. 614.

В 1585 р. вийшов віршований панегірик „Żałobny wirsz o zacnym a wieczney pamięći godnym Książęciu Michale Wiśniewieckim“, що помер 15 жовтня 1584 р. Про рід смерти Дмитра Вишневецького тут нема згадки, але все таки не від речи буде навести тут те, що говориться в панегірику про нього, а саме:

Książę Dymitr jak wielkiej bywał przeważności,
I zacny a mąż wielki, i mężnej dzielności.
Nie byli u u nic srodzy tu ci bisurmani,
Ni drapieżny Tatarzyn, Turcy zawojami.
Krwawił szablą wielekroć na głowie zawoje,
A s Tatary zaśmiewał częste krwawe boje.
Dobywał go czar krymski mocno na Chorcycy,
Tam szturmując Tatarzy pobici nędznicy,
Iż z wielką zelżywością nazad odstąpili,
Jańczarow, Tatar zacnych wiele utracili.
Pełno go w Turcech było, pełno go i w Moskwi,
Ktorego potym zdradził zły narod wołoski.

(А. В. Стороженко, Стефанъ Баторій и Днѣпровскіе козаки, Київ, 1904, сс. 216 — 217).

В своїй віршованій автобіографії, надрукованій на вступі „Kronikі“, виданої в Кеніґсберґу 1582 р., згадує Матій Стриковський, що в Царгороді він висів на землю під гаком Вишневецького, шануючи його сумну могилу (М. Возняк, М, Стриковський про турецьку неволю в творі 1575 р. „Записки Наук Тов. ім. Шевченка“, т. 149, с. 197). Про нього ось що віршував Стриковський у своєму творі „O wolności Korony Polskiey“ з 1575 р.

Wszak on kozak przeważny Wiśniewiecki miły
Nieraz Taurykę burzył, mdlił tatarskie siły.
Ktoregom grob żałosny widział w Carzygrodzie,
Hak nad morzem, szczęście go zdradzilo w swiebodzie.

[5]) С. Старовольський, Sarmatiae bellatores, Coloniae MDCXXXI, сс. 188-189.

а твір Каспра Семека з найближчого року приніс уже нову подробицю— стріляння з лука.. Семек вичитав у чужих письменників, що до Вишневецького, що висів два дні на дибах, зроблених на подобу коня (in equuleo), прийшов султан, зрушений подивом для такої великої сили, й запитав його, чи зосталося ще трохи сили в нього. Він відповів, що не знає, бо наслідком умучення не може розпізнати. Хай дадуть йому лук, а він випробує свою силу. Подано йому лук і показалося, що сила Вишневецького вистарчала, щоб убити султана, бо мало що бракувало, що не вбив його [1]).

Рік по виході твору Семека згадав Самійло Твардовський про місце смерти Вишневецького. Говорячи про замок, де сиділи полонені, між ними й Самійло Корецький, віршував ось що автор:

Dalej ztąd przykry parow, gdzie ostre tkwią haki,
Tu wisiał Wiśniowiecki z innemi Polaki
I przez trzy dni umierał. Męstwa wzór Sarmatom,
Żadnym za swe przewagi niepodległy latom [2]).

В своєму пізнішому творі, присвяченому князеві Янушові Вишневецькому, віршував Твардовський про те, що турецький султан, мстячися за набіги Вишневецьких на турецькі краї, натішився Дмитром, бо

Nakoniec w puł płomieni rankoru swego
Wrzucić naha roskazał niezwyciężonego,
Gdzie w śladkości łabęci Bogu swemu śpiewał
I trzy dni umierając ducha mu wylewał [3]).

Говорячи про Вишневецьких, згадав і Веспасіян Коховський, як уславив Вишневецьких і Збаразьких своєю хоробрістю Дмитро Вишневецький, «що в дванадцятьох битвах побив Турка в Молдавії й мав уже вирвати цілу провінцію з рук ворога, коли зрадою Волохів виданий ворогові й запроваджений до Константинополя яко вязень висів через три дні на гаку посеред людного міста, аж доки серед нечуваних мук не віддав богу своєї героїчної душі» [4]).

З приводу вибору Михайла Вишневецького на польського короля появилася низка панегіриків у його честь, а кілька з них згадує також про смерть Дмитра Вишневецького. Професор Мартин Вінклєр оповів у своєму панегірику, що Вишневецький, висячи на гаку, зажадав лука та, вложивши в нього стрілу, натягнув його й вимірив у груди баші, пробиваючи його й кладучи трупом [5]). Більше уяви виявив у своєму панегірику инший професор краківської академії, Станислав Темберський. Згідно з його оповіданням Вишневецький, висячи два дні на гаку та вислявляючи християнство й ганьблячи магометанізм, перед смертю попросив ласки в тирана, а саме, щоб позволив йому вмерти лицарською й християнською смертю, а не як злочинці. І подано лицареві на гаку сагайдак із в'язкою стріл, що їх із виїмкою одної, що її сховав за шию, випустив на Турків, що зібралися на видовище, й позбавив життя турецьких вельмож. Коли це дійшло до відома султана Солимана, він приїхав на коні й запитав Вишневецького, чи ще лишилась яка сила в нього, виснаженого. Побачивши тирана, Вишневецький вийняв стрілу зза

[1]) Gasp. Siemek, Civis bonus., Краків, М. 4-я.

[2]) Poezye Samuela z Skrzypny Twardowskiego (Biblioteka Polska, зош. 19 — 20), Краків, 1861, с. 137 (Тут передрукована видана 1633 р. Przeważna Legacya jaśnie oświeconego Krzysztofa Zbaraskiego).

[3]) Xiąże Wiśniowiecki Janusz. Koniuszy Koronny, Krzemieniecki starosta, oyczystą Muzą od Samuela z Skrzypny Twardowskiego przypomniany świeżo. Roku MDCXLVI. Лешно, с. 8. В межи часі згадав про смерть Вишневецького на гаку й Лука Горніцький в „Dziejach w Koronie Polskiej", Краків, 1637, с. 177.

[4]) Wesp. Kochowski, Roczników Polski klimakter IV. Липське, 1853, с. 33. Оригінальна латинська цитата у XI т. букарештенських „Documente", с. 59.

[5]) Panegyricus serenissimo principi Michaeli Dei gratia regi Poloniae... a M. Martino Winkler, scholastico sanctae Annae, collega maiore, Tyliciano eloquentiae professore, Краків, 1669, 7-б.

шиї й вицілив її на султана, але тепер уже відмовила йому сила. Знайшовшися в такій небезпеці, султан звелів стрільцям жорстокими стрілами вбити Вишневецького [1]).

Треба думати, що на підставі оповідань панегіристів короля Михайла Вишневецького про смерть Дмитра зродився такий напис на його портреті: „Dymitr Korybuth, Xiąze Wisniowiecki, Rządca Wysp Zaporozkich, Pan obrany, Hospodar Wołoski, zniesiony, od Turkow na Haku w Stambule, z niego trzech Baszow zabiwszy, umarł od Drugich rozstrelany Roku 1563“ [2]). А втім про вбивство баші є мова також у панегірику Воєводзького з 1682 р. Тут Вишневецький, завішений на залізному гаку, висить на ньому три дні й ціляє луком у груди баші та вбиває його [3]).

Польські й чужі історики та письменники XVII й пізніших віків нераз передавали оповідання про смерть Дмитра Вишневецького, варіюючи його на ріжні лади й додаючи инші подробиці, що їх сліду вже ніхто не дошукувався в пісні про Байду. З усіх таких звісток найбільшу цікавість викликує звістка Богдана Залєського, подана перед текстом його поеми „Damian xiąże Wiśniowiecki“. Згадавши, що найзнаменитшим із Вишневецьких в українських літописах був Дмитро Вишневецький, «що про його страшну смерть оповідають і наші історики», писав Залєський: «Целлярій і инші давніші письменники згадують про багато дум, співаних по Україні на честь Вишневецьких. В нечисленних збірниках, чи то друкованих, чи то рукописних, що їх читати мав я досі нагоду, про них не знайшов я ніякої згадки». Залєський здогадувався, що тут заважив всесильний вплив Богдана Хмельницького й ненависть Українців до Єремії Вишневецького, першого з дому Вишневецьких, що воював против Українців [4]). Про звістку Залєського можу сказати, що що-до Целлярія вона є голословна, коли автор мав на думці його книжку про географію Польщі й Литви, а инших згадок про думи в честь Вишневецьких перед звісткою Залєського я не зустрінув.

IV.

За те вже з першої половини XVII в. маємо звістку про «повуличні співання» в честь иншого героя, що завдяки авантурничим пригодам свого життя став поетичною постаттю й найшов відгомін своєї хоробрости в сучасному українському, польському й хорватському письменстві та в рапортах царгородських послів европейських держав і слідом за тим в европейських історичних писаннях. Це Самійло Корецький, що про його хоробрість, відвагу й хитрість згадує й Кирило Транквіліон Ставровецький. Учительне Євангеліє останнього, видане в Рохманові 1619 р., вийшло з двома присвятами: частина примірників із присвятою Ірині Вишневецькій, а частина з присвятою Самійлові Корецькому. Бібліотека Національного Музею у Львові має один і другий примірник книги, на жаль із присвяти Самійлові Корецькому задержалися в цілості тільки деякі листки: другий, четвертий і п'ятий. Оповідаючи про воєнні подвиги Самійла Корецького, згадував автор і про його виправу на Волощину:

[1]) Stan. Temberski, Chronologia synoptica palmitis Coributei, Краків, 1669, D 2-б — E 1a. В латинському оригіналі наведена ця цитата в „Историческихъ пѣсняхъ малорусскаго народа“ (сс. 154 — 155).

[2]) Порів. старовинний портрет Дмитра Вишневецького в березневій книзі „Кіевской Старины“ за 1897.

[3]) Panegyricus funebris, illustrissimo ac excellentissimo principi, Demetrio Georgio Korybuth, duci in Wisniowiec et Zbaraž, castelliano Cracoviensi, exercituum regni Poloniae supremo duci... consecratus a M. Paulo Ioanne Woiewodzki, philosophiae in Alma Universitate Cracoviensi Doctore, Collega Maiore Regio et Tyliciano Eloquentiae Professore. Краків, 1682, G 1aб — G 2-a.

[4]) „Dziennik Warszawski“, 1826, т. IV, с. 302.

«Але що ми о томъ широце мовити? Спомню себѣ и ову теразнѣйшую експидицію Вш. Кж. Мс. до Волохъ зъ милым товаришемъ своимъ, Михайломъ Корибутовичомъ, княжатемъ Вишневецкимъ, якосте тамъ погромили оного гордого Дом'шу и до самыхъ береговъ дунайскихъ гонили непріятеля. Лечъ не по єдинъ разъ, але и по смерти славнои памяти Михаила княжати Вишневецкого, мужа валечного, громилесь и роспрашалъ войска татарскіе и турецкіе, выигравши щасливе кильканадцять битвъ Вш. Кж. Мс., о чимъ лепѣй умѣетъ повѣсти волоскаа и мултанскаа земля, анѣжъли тая малаа карта моя и пюро. Накармилесь неразъ страхомъ мѣста турецкіе, умѣетъ о тымъ шире повѣсти Тягиня, Бѣлигородъ, Браилувъ, кътрій ся добре присмотривъ мез'ству и смѣлости, видячи хоругви и обнаженыи мечи въ самыхъ брамахъ мѣста своєго, и самыи зъбуйцы татарскіи утѣкаючи загамовали великую рѣку Молдаву под'текучу. Лечъ к'тды спомню на одмѣну щастя того свѣта, жаль ми сердце преражаєтъ въ оной поражце от Скин'дербашѣ за нез'году и незычливостю своихъ: сама опатръность божіа в'зяла тя на тенъ часъ въ оборону свою и живо свѣту указала. Не меншеи тыжъ и въ той часъ доставалесь славы Вш. К. М. и въ самомъ широкомъ пан'ствѣ царя турецкого. Поки чарнаа вежа стоати будетъ въ Кон'стантинополю надъ моремъ Ев'ксинумъ, поты слава мез'ства, смѣлости, преваги дивной Самоиля княжати Корецкого слинути буде. Кто колвекъ с турецкого народу позрѣв'ши на тую вежу зафѣетъ головною и рече: гей мужу смѣлый и славный княже Корецкій, высокость тои вежѣ не устрашила л'вего сердца твоєго анѣ силнои руки твоєи не могли затримати трои желѣзными к'граты, поневалъ и тую превагою и смѣлостю твоєю змѣрилес зъ высокости алъ до морскои глубокости. Мы ся с того велце радуємъ, же Вш. Кж. Мс. с такъ тяж'кого вязеня Панъ Богъ рачилъ вызволити в'шех'моцною правицею своєю, то значило, же тя на щось болшого, а заисте на яковуюсь велікую послугу речи посполитои и на славу добрую дому Вш. Кж. Мс. А оттолѣ слава, мужество, смѣлость, превага В. К. М. яко лискавица роз'свѣтилася по всему широкому панству турецкому, не малую тыжъ радость с пристя В. К. М. в'зяло славноє мѣсто Римъ и знаменитоє крулевство ишпанскоє. А що болшаа яко въ отчизнѣ милой въ корунѣ пол'ской пристя Вш. Кж. Мс. справило утѣху и невымовную радость милым пріателюмъ Вш. Кж. Мс. и обывателюмъ подол'скимъ и вълынскимъ».

Самійло Корецький був сином Йоахима Корецького, що не дожив героїчної смерти сина (батько помер 1612 р.), й Анни з Ходкевичів, що пережила сина (померла 1626 р.). Героїчна смерть Самійла Корецького в турецькій неволі дня 27 червня 1622 р. закінчила низку пригод його авантурничого життя, в які замотався, оженившися з Катериною Могилянкою, донькою молдавського господаря Єремії Могили. По скінченні шкіл і подорожі за кордон Польщі заправлявся до будучого свого лицарського стану під гетьманом Станиславом Жолкевським. В 1615 р. вийшла в Кракові віршована „Chroństologia woyny Moskiewskiey" Івана Краєвського з присвятою Самійлові Корецькому як ротмістрові, а тут між иншим звертався автор з такими словами до нього:

A jakoś dodał serca pracy mej z początku,
Tak onę weźm, pełen cnot, pełen i rozsądku.

З цієї присвяти Краєвського Корецькому виходить, що Корецький бодай не був противний поетичному розголосові про свої лицарські пригоди, що набирає окремого значіння в звязку з його волоськими битвами.

А саме швидко довелося зятеві стати в обороні свого тестя. Турки скинули Єремію Могилу з господарства й він попрохав помочи в своїх зятів, крім Корецького ще кн. Михайла Вишневецького, Степана По-

тоцького та Яна Пшерембського. При помочі шваґрів зібрав Корецький численне військо й без дозволу короля вдарив на Турків, розбив їх і привернув господарський трон своєму тестеві. По кількох місяцях умер Єремія й Турки, витиснувши попереду великий гарач, прогнали його наслідника з меж краю [1]). Знову довелося шваґрам збирати військо, що на його чолі став, правда, молодший від инших, але за те більше в бою досвідчений Корецький, що в багатьох битвах побив турецьке й волоське військо та зайняв Яси.

Успіхи Корецького скінчилися нещасливо для нього: він попав у полон. Христофор Розвадовський, що в незугарних віршах оспівав волоські пригоди Михайла Вишневецького й Самійла Корецького в писанні „Bitwa Wołoska. Zal xiązat Wisniowieckiego y Koreckiego“, оповідає, що це сталося наслідком великої переваги противника:

(6б) Tatarzy też naszych rwą bo ich było dosyć,
Dwanaście na Polaka; ktoż ich tak mógł znosić?

Розгорівся завзятий бій.

(7а) Drugi pułk poganów nastąpił potym na nich,
Xiąże posiłku nie ma, tylko onych samych.
Jescze Turcy ich byli nie wiele urwali,
Bo się z niem dwa razy mężnie potykali.

А за третім разом почало розбігатися військо Корецького.

Tamci zaś co się z lasu chorągiew ukaże,
To ich zaraz poganin szablą swoją skarze.
Ponieważ nie w czas posiłkować chcieli,
Dla tego też w rozsypkę po lasach musieli.
Kto się bił i opierał nieprzyjacielowi,
W okrutną moc pogańską wpadł Tatarzynowi.
Przeto i hetman xiąże ich się nie uchronił,
Choć się i z swoją rotą najpotężniej bronił.
Obskoczyli go kupą, nie mógł sobą władać,
Od postrzałów koń pod niem musiał często padać.
Potym Raphal Lipnicki chciał go poratować,
I samże prędko do rąk pogańskich musiał wpaść.
Tam wielu z xiążęciem Polaków pojmano,
Więcej przecie pobito niżli powiązano.
Jabrain Tatarzyn oddał go do basze,
Zaraz pyta go basza: a gdzie połki wasze?
Kazał zaraz kajdany na nogi, na ręce,
Czego cne ciało nigdy nie zwykło xiążęce.

Вислано післанців за окупом, але вони вернули за пізно. Віршописець зазначує, що

(7б) Do tych czasów nie wiemy, co się tam z nim dzieje,
Bo też posłańców stamtąd nie widamy wiele,
Tylko że po dwa cugi woźników posyłał,
Aby je Skinder baszy onemu darował.

Загнала Корецького в полон заздрість і незгода. На наслідок полону Корецького не треба було довго ждати: зараз після того впали Татари та зруйнували „kraje Wolyniowe“. З приводу цього й будиться рефлексія у віршописця:

Póki on trwał w Wołoszech, nie znaliśmy trwogi.
Słusznie też serdeczny żal i płacz barzo srogi.
Którzy w pokoju miłym zawsze chcecie mieszkać,
A swobód wdzięcznych swoich powoli zażywać,
Wspomniawszy Koreckiego, proście Pana Boga,
Bo to był pan szczęśliwy, nigdy żadna trwoga.
Ani też dbał nigdy na pogańskie strzały.....

Великість утрати по смерті Михайла Вишневецького й полоні Самійла Корецького підкреслив віршописець уже в перших рядках своєї речи:

(1а) Słuchajcie, o synowie cnej Korony Polskiej,
Przypatrzcie się żałobie boleści tak wielkiej.

[1]) Сучасні записки про це дав Яків Пшонка. Пор. Aug. Bielowski, Pamiętnik Jakuba Pszonki. (Sprawozdanie z czynności Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich za rok 1873. Львів, 1874, сс. 79—82).

Віршописець закликує до сердечного жалю,

Bo nie będzie takiego, by stał świat choć wiecznie,
Herculesa drugiego...

Тому хто живе ще „w wolnościach całych", хто не хоче того терпіти, що терплять инші, хто не хоче бути предметом торгу на зразок нїмої худоби, хай обдумує свою оборону.

Nie brano przez rok cały z dziatek dziesięciny,
Bo tam był nasz obrońca Korecki jedyny,
Który na imię Boże się z Turki potykał,
Gonił, bił poganina aż nad samy Dunaj.
Nie gwałcono dóbr, praw i swobody drogiej,
Póki xiąże Koreckie trwał w ziemi wołoskiej.

З двох лицарів

jeden zdrowia pozbył,
Gdy go zdrajca z Wasłowin truzizną napoił.
Drugi w niewolą wzięty i z wielą rycerstwa,
Ale go ty wybawisz mocą, Panie, z jeństwa!
Wziął postrzał piórolotny ptak, którego pióry
Grzał się cnotliwy każdy wzlatując do góry.

Згинула прегарна окраса вчених із Парнасу й окраса хоробрих Сарматів, тож

(2б) Zwołajmyż narzekalnie, niechaj go żałują,
Niechaj po upadku ich smutnie lamentują.

Дев'ятилисткову брошуру закінчує «Pobudka», що зачинається ось як:

(7б) Przeto, byjna młodzi stanu rycerskiego,
Która zawsze przestrzegasz powołania swego,
Musisz też Samuela płakać Koreckiego,
Męża w rycerstwie wielkiem żołnierza dobrego,
Przywieść i odwieść roty zbyt umiejętnego.
I poznał go srogi Mars zawsze gotowego.

Ставлячи Корецького за зразок молоді, віршує про нього автор:

(8а) Korecki miał dostatek, nie już tego dosyć,
Głód, zimno i gorąco umiał zawsze znosić,
Koń osieść, bronią, strzelbą, sercem władać umiał
I przeciwnego wojska sztuki wyrozumiał.
Umiał języka dostać, umiał swych ratować,
A ku nieprzyjacielom mądrze się szańcować.
To był mistrz własny cnej rycerskiej młodzi,
Że potym mężów dzielnych nie mało urodzi.

Віршописець звертається до Бога з проханням рятувати Корецького та зберегти його в полоні «do czasu słusznego» [1]).

Сливе рік пересидів Корецький у замку над Босфором, заки діждався хвилини свого визволення. А саме коронний підчаший Сенявський вислав йому на поміч вірного Грека, що потрапив дістатися між сторожу й у пляшці від вина перенести бранцеві мотуз і залізний пильник. А що жінка прислала гроші Корецькому, він споїв сторожу вином і, вибравши темну ніч, перерізав три крати й мотузом униз спустився. Щоб оминути погоні, перебрався й скрився на кілька днів у Царгороді, а потім як купець дістався на корабель і заплив до Сицилії, звідти до Неаполю, а нарешті опинився в Римі 1618 р. По дорозі напали морські розбишаки й корабельна залога вже хотіла піддатися, але Корецький зумів влити відвагу в неї й розбишак відогнано. В Римі прийняв його папа Павло V. Відбувши прощу до Лорето [2]), вернув до рідного краю.

На його привіт вийшов три й піваркушевий панегірик п. н. „Poean, to jest wdzięczne pienie Kamoen Sarmackich, na szczęśliwe zwrócenie J. O. Pana J. Mci Pana Samuela Xiążęcia na Korcu Koreckiego przez Piotra

[1]) Примірник цієї брошури зберігається в краківській академічній бібліотеці.

[2]) Утеча Самійла Корецького з полону дала товчок до легенди про нього. Пор. Zygm. Komarnicki, Legenda o ucieczce Samuela Koreckiego z niewoli tureckiej (Wyjątek z tomu XV Roczników kościelnych Baroniusza, dopełnionych przez Abrahama Bzowskiego, i z łacińskiego na język polski przełożony). Biblioteka Warszawska, т. 61 (1856), сс. 178—188. Тут уставлена ця легенда під р. 1383.

Gorczyna uczynione, dnia siódmego Lipca, w Roku Pańskim 1618" із десятьма малюнками: Аполлона й дев'ятьох муз, що стільки ж пісень приносять на похвалу князеві [1]).

Тоді ж вийшла «Pieśń o Zacnym Xiążęciu Samuelu Koreckim», а властиво в дечому в тексті змінена й приложена до визволення Корецького з неволі давніша пісня під таким самим наголовком, зложена й видана ще з приводу полону Корецького. Пізніший текст вийшов у двох виданнях: одно з них прикрашене дереворитом, як узброєний лицар копією пробиває наскрізь Турка в турбані, а друге не має дереворита. К. Вл. Войціцький нарахував до тридцять пісень, що перед їх текстом стоять слова: „Nota jako o księciu Koreckim". Під впливом цього ствердження виводив, що мелодія до пісні про Корецького «стала такою улюбленою серед народу, що більше, ніж ціле століття знано її й повторювано, а навіть багато пісень укладано пізніше на ту саму мелодію» [2]). Можна сумніватися, чи така незугарна пісня увійшла в уста народньої маси; бодай досі не виказано останків її сьогодні в устах народньої маси.

Я наведу тут пізніший текст на підставі примірника Бібліотеки Оссолінських, а відміни старішого тексту на підставі збірки Чарнецьких у Бібліотеці Баворовських у Львові. Ось ця „Pieśń o Zacnym Xiążęciu Samuelu Koreckim":

Ktorzyście kiedyś znali [3]) Koreckiego,
Xiążęciem rodem i męstwem wielkiego,
Tego świat poźnym opowiadać wszędzie
Potomkom będzie.
Trzynaście potrzeb z Turczynem odprawił;
Gwałt Polska znosi, ten Podole sławił;
Płacze Podole teraz Koreckiego,
Obrońcę swego.
Turek nastąpił z wielką nawalnością,
Korecki w Jasiech ludu był z małością;
Kozak odstąpił, chcąc zdrowia warować,
Nie chciał wojować.
Wołał o pomoc, by go ratowali,
Przeciwko Turkom mężnie bojowali.
W sobotę Turczyn tak nań następował,
By z nim bojował.
Ośmiąset ludu Turczyna odpierał,
Sam go pałaszem po zawoju wzbierał,
Miał z nim do śrzody dosyć od soboty

[1]) K. Estreicher, Bibliografia Polska, т. XVII, Краків, 1899, с. 242. Естрайхер подає, що примірники панегірика зберігаються в бібліотеках Оссолінських і Хрептовичів. У львівських бібліотеках нема примірника цього панегірика. Виривки з нього подані в третьому томі „Biblioteki Warszawskiej" за 1842 р. (сс. 425—432), а коротенькі у Михайла Вішневського, Historya literatury polskiej, т. VII, сс. 142—143. Ось як описана тут утеча Корецького з Царгороду:

Czego tam świadkiem są wieże i mury
I w morzu słonem zostawione sznury,
Któreć pomogły z więzienia ciężkiego
I ratowały zdrowia xiążęcego!
Nuż zaś na nogach wiele oków było
Których twe serce mądrością pozbyło.

[2]) K. Wł. Wojcicki, Samuel książe Korecki („Dzwon literacki, Pismo zbiorowe", tom I. Poszyt pierwszy, Варшава, 1846, с. 206). Крім цього його стаття в „Encyklopedji Powszechnej", т. XV, Варшава, 1864, с. 500.

[3]) Відміни старшого тексту такі: 1 р. Dobrzeście znali wszyscy. 2 р. Rycerza książę barzo serdecznego. 3 р. Ten męstwem swoim słynąć nie przestanie. 4 р. W Chrystusie Panie. 8 р. Rycerza cnego. 11 р. nie chciał z nim bojować. 12 р. Zdrowia warować. 19 р. Aże do śrzody bił się z Turkiem mężnie. 20 р. Prawie potężnie. 21 р. Dwieście. 25 р. zawołał. 30 р. Nie znajdziesz męża takiego. 31 р. z garscią ludu sławił. 32 р. Jak książę stawił. 34 р. Jak lwy drapieżne od siebie goniący. 35 р. A zatym basza ludowi przykazał. 36 р. By nań szturmował. 37 р. Żeby go żywo tylko poimali. 38 р. Choćby na głowę wszyscy zginąć mieli. 47 р. Straciłeś mężnie lud swoj opłakany. 48 р. Bądź sam zostany. 56 р. Tryumphowano. 59 р. Wtymże ostatek mężnie się podkali. 60 р. Na placu zostali.

Krwawej roboty.
W dwieście tysięcy gdy Turczyn nastąpił,
Z dział strzelający prochów im nie skąpił,
Oboz rozwierał okrutnym strzelaniem,
Srogim trzaskaniem.
Korecki głosem do Boga zawoła,
Owo w potrzebie utracił lud zgoła.
Turka z Tatary czterdzieści tysięcy,
Jego nic więcej
Nie było okrom ośmiset człowieka.
Trudno o męża równego od wieka,
Ktoryby się tak z małą liczbą stawił,
Ojczyznę wsławił.
Nie dał się im wziąć sam jeden będący
Kto się nawinął, jak lew, szarpający.
Wtym basza kazał gniew swoim markować,
Strzelbie folgować,
Żeby go już wtym imali samego,
Choćby z uszczerbkiem znacznym ludu swego.
Przez godzin cztery Turczyn z konia spadał,
Nic nim nie władał.
(2-a) Obrał się jeden Polak od Turczyna,
Widząc tak w męstwie serdecznego syna,
Mowiąc do niego łagodnymi słowy:
Chceszli być zdrowy,
Mężu serdeczny, miłuj zdrowie, proszę,
Widząc cię męstwie, żal srogi odnoszę;
Straciłeś lud swoj w chwalebnej potrzebie,
Nie gubże siebie.
Podaj się raczej, a nie trać żywota,
Twa nieśmiertelna nie zaginie cnota;
Wierz cnocie mojej, nie spadnieć włos z głowy,
Nie bądź surowy.
Zsiadł z konia, pałasz pod nogi podłożył,
Głowę schyliwszy, wielce się zatrwożył.
Wtym go do basze naprzod przywiedziono,
Tryumph sprawiono.
Potym w usarskie bębny uderzyli,
Rozgromiony lud z Jasow wywabili,
Gdzie pozostali na placu zostali,
Gdy się podkali.
Basza z Koreckim do Turczyna jechał.
Korecki męstwa i tam nie zaniechał.
Gdy go car pytał: ktoć kazał bojować,
Czy krol plądrować?
Mowiąc: dla ciebiem stracił wojska wiele,—
Odpowie xiąże Turczynowi śmiele:
Nie krol jego mość, jam się mścił swych włosci
I majętności.
Od ciebiem prawie srodze był złupiony,
Żalem serdecznym byłem zniewolony.
Kazał go cesarz zarazem okować,
W więzienie schować.
Lecz[1]) nie dobrze strzegł więźnia tak zacnego,
Bo wolno buja sława męstwa jego
Po ziemskich krajach, a sam przy wolności
Został w wieczności[2]).

[1])Замість цієї строфи приходять такі дві в старшому тексті пісні:

Przeto Podole od Tatar złupione,
Że Koreckiemu nie dali obrony,
Ktoremu, Boże, racz grzechy, odpuścić!
Zacność nagrodzić!
Ciebie, wszechmocny nasz panie, prosimy
I jednostajnie ręce swe wznosimy:
Przyjmi do chwały krolewstwa twojego
Książę Koreckiego.

[2]) Пізнішим коротшим текстом пісні закінчується також брошура „Głos tureckich i inflanskich woien".

Варто тут згадати про одну подробицю з часу побуту Корецького в турецькому полоні. Вже Каспер Несецький подав за рукописом Янчинського, що «сам турецький цар, цінячи такого хороброго лицаря, жертвував йому найвищу владу в своєму війську, найперші почести на цісарському дворі, щоб тільки був вирікся християнського імени, а прихилився до магометанської секти» [1]). Коли-ж Корецький згірдливо відкинув предложення султана, тоді велів його посадити в замку над Босфором яко полоненого.

Видобувшися на волю, не довго побув у ній Корецький. Тоді саме робилися в Польщі приготування, щоб на волоському господарстві посадити Граціяна. На королівський зазив Корецький із двіста гусарями й двіста козаками [2]) явився в таборі гетьмана Станислава Жолкевського. Як один із ротмістрів доводив Корецький лівим крилом. Ось віршував про Корецького Станислав Вітковський в „Pobudce ludzi rycerskich“:

A tu silny Korecki z serca ochotnego
Naśladuje szybkością Gradiwa krwawego.
Hektor nieprzełomiony siłą bisurmańską,
Jak przedtem, tak i teraz krew leje pogańską.
Na koniu prędkolotnym szuka śmierci chciwie
I przez wojska pogańskie przebija się mściwie.
Zna pohaństwo z najazdow, moc i serce jego
Lęka się Herkulesa do boja chciwego [3]).

Відгомін слів Вітковського про Корецького відбився в словах Петра Напольського про нього в його описі цецорської битви й катастрофи:

Przybył też tam Korecki, on Annibal srogi,
Ktorego będzie Polska wspominać czas długi.
Hektor nieprzełomiony siłą bisurmańską,
Jak przedtem, tak i teraz leje krew pogańską.
Na koniu prędkolotnym szuka śmierci chciwie
I przez wojska pogańskie przebija się mściwie.
Nigdy nie odżałowan Herkules słowiański
Dostał się po drugi raz do ręki tyrańskiej [4]).

Та заки Корецький дістався другий раз у полон, а саме 6 жовтня, він, як оповідають про нього історики цецорської битви за рукописом Яблоновського з 1713 р., таки не в силі був запанувати над собою в часі загального переполоху, що настав у ночі в часі того, як гетьман, бачучи переважні сили противника, оточився табором і почав подаватися до меж Польщі. Разом із иншими почав і Корецький утікати з поля бою. Та ледви кинувся в Прут, стид і ганьба стали перед його очима, тому вернув назад до табору й станув перед гетьманом, прилучуючи й свій голос до тих, що нарікали на гетьмана, що він необачно видає лицарство на різню поган. Спокійно глянув на нього Жолкевський і сказав: «З мене не тече вода». Цецорська катастрофа загнала знову Корецького в полон до Царгороду. З цього приводу переповідають казковий мотив про нього, буцім-то Корецький, входячи до Царгороду, грав на кобзі, щоб розвеселити своїх сумних товаришів.

З кількома його товаришами посадили Корецького до Чорної вежі. Зразу покладав він надію на свого вуйка, гетьмана Ходкевича, що його

[1]) K. Niesiecki, Herbarz Polski, т. V, Липське, 1840, с. 233.

[2]) Таке число подають „Bitwy znamienite, tymi czasy na rożnych mieyscach, mężnych Polakow z nieprzyiacioły Krzyża Swiętego w roku teraznieyszym, 1620. Przez Marcina Paszkowskiego opisane. Naostatek nieszczęsny przypadek ich za niezgoda“. (5-б).

[3]) Pobudka ludzi rycerskich Przez nawalność Pogańską w małey kupie, z żałością Chrześćiaństwa zniesionych. Ku czułośći y przestrodze dalszey Woyny Tureckiey Panom Chrześćiańskim nowo vczyniona. Przez Stanisława Witkowskiego, Roku Pańskiego 1621. W Zamosciv (B 2-б — B 3-а).

[4]) Krwawy Mars Narodu Sarmatskiego, w ktorym się opisuią bitwy potężne Naiasnieyszego Władysława Krolewica Polskiego, z Sułtanem Osmanem, Cesarzem Tureckim, na polach Wołoskich, pod Choćimem Zamkiem. Także Stanisława Żołkiewskiego, kanclerza koronnego, na polach Cecorskich, z Skinderbaszą y Galgą, bitwy krotko opisane w roku 1620 y 1621. Przez Piotra Napolskiego wydany. 1628 (B 1-а).

визволить із неволі, як видко з листу Корецького з 30 травня 1622 р. до князя Збаразького, призначеного польським послом до Царгорода. Ось що писав тут Корецький до коронного конюшого:

„Oświecone miłościwe Xiążę! Wszytkich tych ciężkości w utrapieniach moich, ktoremi mię Pan Bog tymi czasy nawiedzić raczył, śmierć sławnej pamięci nieboszczyka wuja mego, wojewody wołyńskiego, świat moj z śmiercią jego na wagę puścili byli, w czym bowiem niemal zwątpił, jako ten, o krotego się tak gorąco starać nikt nie mogł nad niego o wolności mojej. Dopiero usłyszawszy, że W. X. X. jesteś tu wielkim posłem do Porty, omnino revixi, mając wielką nadzieję w dawnej miłości i łasce W. X. M. przeciwko mnie, że się o mię tak starać będziesz, jakobym ja, własnej dostąpiwszy wolności. P. Bogu dziękować i W. X. M. pokim żym, acceptum beneficium odsługować mogl. Dzień ode dnia nie tylko my, ale i wszytek Constantynopol jakoż od środopościa wyglądamy W. X. M. Lecz nierychły przyjazd W. X. M. a piekielczyka sułtana Osmana uporny przeciw radzie wszytkich swych do tej Mechy wyjazd barzo nas potrwożył. Ale inaczej te wszytkie rzeczy odmienił Pan Bog. Die 17 Maii jańczarowie i szpagiowie z inszymi wojennemi cesarza tego ludźmi Mustafę na państwo wprowadzili. Die 18 Maii Dilawer baszę, Kuler agę, Dussy baszę rozsiekali. Die 20 mensis huius sułtan Osman nieboszczyk w grobie przodkow swych odpoczywa, 20 Maii Mustaphę mansałem uczyniono, został, wezyrem Dawen basza. Za pierwszym byciem pana Suliszewskiego u niego z tym się declarował, że nierozerwany pokoj miedzy państwy cesarza z Koroną mieć chce. I zaraz chana posłano i do Kantimira pod gardłem im zakazując, żeby w żadne państwa Rzeczypospolitej nie wpadali i najmniejszej nie czynili szkody, czymby się naruszony raz pokoj już naruszyć mogł. I w tym pana Suliszewskiego upewnił, że za przyjazdem wielkiego posła nas oswobodzi, co W. X. M. z listu pana Suliszewskiego szerzej zrozumiawszy, rozumiem, że jeśliby jakie w tej niespodziewanej mutacyej wiadomości adwersa urosła, W. X. M. opinia o przyjachaniu sam do Constantynopola, tedy taką wziąwszy wiadomość, nie tylko w pokoju wybierzesz się w tę drogę, ale i sam się co prędzej pokwapić będziesz raczył, z wielką, da Pan Bog hoc munus quo Reipublicae fungeris causa, z sławą naszą i pożytkiem Rzeczypospolitej odprawić będziesz raczył. Namowiwszy się z jego mością panem Koniecpolskim, mianowicie, kiedy W. X. M. o wszytkim statum rerum wybaczysz, wszytko to łacno i prędko z przybytnością W. X. M. sprawić się może, gdyż na tym rzecz wszytka zawiszła. My W. X. M. wyglądamy, kładąc się i wstając Pana Boga prosimy, żeby nam W. X. M. prędko w dobrym zdrowiu do Constantynopola ku dobremu ojczyźnie i oswobodzeniu nas przynieść raczył. Zalecam się przytym etc. W Constantynopolu 30 Maii. Anno Domini 1622. Samuel Korecki [1]).

Таке писав Корецький і не передчував навіть того, що за двадцять вісім днів закінчить життя. Дня 27 червня 1622 р. писав англійський посол до державного секретаря між иншим ось що:

„Не можу вислати цього листу, щоби не донести в ньому про новий жахливий поступок варварів. Кн. Корецького, одного з польських панів, поручених його королівською милістю, що передтим утік на вільність, по дволітній знову неволі замордовано сьогодні вранці у в'язниці. Це страшно обурило нас усіх; не бачу в цьому ні цілі ні політики крім запалу дикої пристрасти. Бажають тут згоди, а дають нову причину до зірвання миру, бо ж звільнення полонених це одна з його умов. Чи думали, що побоюючись за решту приспішать зроблення трактату, або чи мали якого підозріння про нього й чи не зрадили його свої, давши зрозуміти, що його бурхливий дух не стерпить довго миру, тяжко відгадати. Але це певне, що для їх власних намірів не можна було доконати жадного більш нерозважного й більш жахливого чину... Звольте розважити наше прикре положення й представити це його королівській милості, що його також покривджено, бо він ласкаво вставлявся за Корецьким і вже мав дану обіцянку; але тут ніхто не думає додержати віри“ [2]).

Варто тут згадати ще, якої причини замордування Корецького здогадувався французький посол у Царгороді де Сезі в депеші до короля Людвика XIII з 28 червня 1622 р. Він писав: «Щойно задушено кн. Корецького й не можна знати, з якої причини, хиба що великий везир, людина несамовита й без розуму, попав у гнів на шляхтича польського

[1]) Bunt na cara tureckiego Osmana Roku Pańskiego 1622: Szpagiow, y Janczarow y inszych Musulmanow, Agarenczykow, Bisurmanow. Oto iż niedokazał tego, na co podniosł woynę z Polaki, gdźie 20000 Janczarow, y inszych z Azyey, z Egiptu, rozmaitey chalastry do sta tyśięcy stracił, cztery lata się na tę woynę gotuiąc: 500000 woyska z tatary maiąc (сучасна брошура у Бібліотеці Красінських у Варшаві, що нею міг я покористуватись у Бібліотеці Наукового Товариства ім. Шевченка за ласкавою вигодою управ згаданих бібліотек) (B 1-6 — B 2-a).

[2]) J. U. Niemcewicz, Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polsce, т. V. Пулави, 1830, сс. 408 — 409 („Wyjątki z negociacij kawalera sir Thomas Roe w czasie poselstwa jego do porty ottomańskiej od r. 1621 do r. 1628 inclusive“).

амбасадора за те, що його шеф ще не увійшов у межі його великости султана й задержався в Кам'янці, довідавшися про напад татар наперекір умові з одного й другого боку. Ця смерть може спізнити або й унеможливити мир» [1]).

Противником Корецького був Гуссейм баша Алкаїру, що бажючи в сучасних обставинах мати мир із Польщею й уважаючи Корецького, що сидів у в'язниці в Ессі Кумелі, одною з перешкод такого миру, бо випущений за вставленням великого посла, знову бурив би Україну й нападав би на підлеглі Туреччині землі, задумав замордувати його, пустивши поголоску, що він умер на морову заразу. Тому вислав девять убійників до нього. Прийшовши, сказав один із них до Корецького: «Маєш за що дякувати Богу, бо гарячі вставлення аєнтів короля, твого пана, й знаменитих твоїх свояків знайшли відгомін у цісаря, так що видобувшися швидче від своїх співтоваришів на волю, оглядатимеш вітчину». Зняли з нього кайдани й веліли бути веселої думки, але він догадався зради, глянув на пільного гетьмана Конецпольського, залився сльозами, оповів усю річ і, попрощавшися з ними сердечно, вийшов на гору, де щойно показали йому смертний присуд, названий буюрдун. Корецький вирвав ніж у одного, що стояв близько й, наробивши великої шкоди у них, задушений рушниками, закиненими ззаду на шию [2]), закінчив життя. Слуга гетьмана Владек, звільнений з неволі, викрав штучно його тіло й завіз до Корця, де врочисто його поховано. Таке оповідання про смерть Корецького приходить в описі легації Христофора Збаразького до Порти в характері посла. Несецький подав за рукописом Янчинського, що на лікоть довгими прутами доти сікли Корецького, аж він сконав [3]).

А втім уже 19 січня 1621 р. писав із Царгороду англійський посол до лорда адмірала, що Корецький находиться в небезпеці [4]). Але в тюрмі тоді ще не сидів Корецький. Туди попав щойно в березні. 23 березня 1621 р. писав французький посол у Царгороді де Сезі до короля Людвика XIII, що «від вісьмох днів цього польського вельможу, названого Корецький, приведеного як воєнного полоненого до тюрми, звідки він вирятувався перед кількома роками, не переслухано до сьогодня» [5]).

---

[1]) „Акты историческіе, относящіеся къ Россіи, извлеченные изъ иностранныхъ архивовъ и библіотекъ д. ст. сов. А. И. Тургеневымъ", т. II. Спб., 1842, с. 420.

[2]) Aug. Podgórski, Pomniki dziejów Polski wieku siedmnastego, I, Вроцлав, 1840, с. 309.

[3]) K. Niesiecki, Herbarz Polski, V, с. 235. Оповідання про смерть Самійла Корецького ампліфіковано далі. В оповіданні Войціцького він кладе дванадцятьох трупом. „Тоді кинулися нові вбійники, б'ючи його залізними шинами; припертий до муру, боронився до останку; з поламаними руками й розторощеною головою впав нарешті з виснаження й тоді вдушено його" („Encyklopedya Powszechna", XV, с. 499). Про Самійла Корецького крім цитованих речей пор. ще: Joan Innoc. Petricius, Historia rerum in Polonia gestarum... Краків, далі Joan. Innoc. Petricii Rerum in Polonia ac praecipue Belli cum Osmano Turcarum Imperatore gesti finitique Historia..., Краків, 1637 і Tomasza Święckiego, Historyczne pamiątki znamienitych rodzin i osób dawnej Polski, т. I, Варшава, 1858, сс. 115—6; J. U. Niemcewicz, Dzieje panowania Zygmunta III, т. III, Краків, 1860, с. 112; K. Górski, O wyprawie i klęsce cecorskiej (1 września do 6 października 1620 r.), „Biblioteka Warszawska", 1886, т. III, сс. 344—354; Adam Boniecki, Herbarz Polski, ч. I. т. XV, Варшава, 1907, с. 148; N. Jorga, Geschicte des osmanischen Reiches. Nach den Quellen dargestellt, т. III, Гота, 1910, сс. 367—368; Antoni Prochaska, Hetman Stanisław Żołkiewski, Варшава, 1927, сс. 114—117, 237—254.

[4]) Zygm. Komarnicki, Samuel Korecki, „Biblioteka Warszawska", т. 60 (1855), с. 291.

[5]) „Акты историческіе", с. 413. До часу, коли Корецький сидів у в'язниці, відносяться такі слова про нього:

Zacne xiążę Koreckie u Gałgi więzienie
Ciemne cierpi, jednak ma pańskie wyżywienie.
I tego z Ferensbekiem pan Bog wynieść może,
Ten im tam do wszytkiego snadnie dopomoże.

(Rozmowy swieże o nowinach z Ukrainy, z Węgier, y z Turek. Краків, 1621, 3-б).

Може спричинилися й козаки до того, що загострено строгість проти Корецького, кинено його до глибшої тюрми та приковано подвійними ланцюгами. А саме козаки виплинули на Чорне море та пробували другий раз визволити Корецького. З реляції Юрія Вороцького, що втік із турецької неволі й по чотирьох тижнях прибув до польського табору 16 липня 1621 р., відомо, що козаки зруйнували в Царгороді вежу, де сидів у часі першого полону Корецький, думаючи, що там сидів він і тепер [1]).

Одинадцять літ по смерті Корецького видав Самійло з Скшипни Твардовський у Кракові свою віршовану річ „Przeważna legacya Jaśnie Oświeconego Książęcia Krysztopha Zbaraskiego", де оповів про смерть Корецького згідно з прозовим описом легації кн. Збаразького, а саме, що Гуссейм баша Алкаїру, котрий

Wiedział niegdy o sławie i wielkiem imieniu [2])
Koreckiego w Wołoszech, który w długim cieniu
I nędzy ustawicznej, naowczas ujęty,
Siedział w Esse Rumeli więzieniem i pęty,
Rozumiał, że na posła wielkiego przyczyne
Miał wyniść i, wyszedłszy, znowu Ukrainę,
Znowu burzyć i ziemie carskie na przemiany,
Zaczem jako i pierwej powadziłby pany.

І далі оповідає Твардовський згідно з прозовим оповіданням, називаючи Корецького оборонцем руських земель і сарматським Леонідом [3]). Згідно з такою оцінкою Корецького Твардовський, згадуючи в дальшому тексті про замок, де пересиджували полонені з українських і польських земель, підкреслював велику втрату наслідком замучення Корецького:

Tu dwakroć i Korecki więźniem był przed laty,
Mąż, którego ojczyzna zguby i utraty
Nie opłacze na wieki. Tak go unosiła
Fortuna, że nakoniec o sam brzeg rozbiła [4]).

Для цієї теми дуже цінне те, що сказав про Корецького єзуїт Андрій Скібіцький у своїй проповіді, що її мав на похороні волинського каштеляна Івана Кароля Корецького в 1633 р. Називаючи Самійла Корецького войовником безсмертної слави, підносив проповідник, що Корецький воював своїм мечем не тільки за вітчину, але й за віру, що його думки вічно були зайняті турецькими й татарськими війнами. Коли трапилася нагода, не можна було здержати меча Корецького. «О хто був би бачив тебе,—апострофував проповідник покійника,—як вививалася твоя хоробра рука з цим мечем по широких окраїнних волоських і мультанських полях? скільки татарських, турецьких, неприятельських лобів назвалювала? як багато разів Дністри, Прути, Дунаї неприятельською кровю зачервонила? як глибоко в татарську й турецьку землю сягала, як не один раз блищучи в очах самої столиці турецької держави їй упадком

[1]) „Жерела до історії України-Руси", т. VIII, Львів, 1908, с. 225.

[2]) На крисах зазначив автор, що баша задумав позбавити Корецького життя, щоб зробити тривкішим мир з Польщею, але певніше, що покійник перед Турками, що бували у вежі, відгрожувався помстою й новими нападами на Волощину, скоро тільки вийде з полону, а це дійшло до його відома.

[3]) „Poezye Samuela z Skrzypny Twardowskiego" („Biblioteka Polska", зош. 19 і 20, Краків, 1861, сс. 34 — 36). Два роки передтим згадав Старовольський про смерть Корецького через удушення в „Sarmatiae bellatores", Краків, 1631, с. 229). В тому самому році, що твір Твардовського, вийшов у Вільні й „Senator w Jaśnie Wielmożnym Panu I. M. P. Mikołaiu Hlebowiczu... wysławiony" Лаврентія Пруса з такими похвалами про Корецького: „Був це великий муж, що хто хотів описати мужа з усіма прикметами, в цьому князеві міг мати зразок для цього. Бо був предивно ублагороднений і вродою й серцем і хоробрістю й відвагою й силою й бажанням слави народу". Корецький „був би наступив" на славу гетьмана Ходкевича, коли бісурменин не був би позбавив його життя. „Був князь Самійло в своєму князівському роді, як дорогий камінь у золотому перстені, що як золото освічує, так також із свого боку від золота бере освітлення" (F 4 а-б).

[4]) „Poezye", с. 137.

грозила? скільки самому царству сливе до шиї напримірювала? скільки аж до сьомого разу на цей меч побід набрала?» Знать можна було до часу проповіди тішитися Корецьким живим, коли була б не побоювалася Порта, що отоманська держава може впасти від меча Корецького. Тут пригадував проповідник свідоцтво короля Жигмонта III хоробрости Корецького, а саме, коли Польща мала б на Поділлі та в Київщині таких Корецьких більше, ніколи не підлягала б такій татарській шарпанині. І перейнявшися вислављованням лицарськости Корецького, степенував проповідник ось як свою річ про нього:

„Tu mi w tych ręku zwycięski niech zaraz rośnie las palmowy, niech zakwitą zwycięskie lasy laurowe, dodaj kto niezwiędłych na nieśmiertelne wicki cyparyssow, dodajcie mi tryumphalnych wawrzynow, że onę wieżą, gdzie Samuel Korecki miłość przeciw ojczyźnie, śmiercią swoją śmierć czoła wojska naszego zastępując, et unum pro multis dando caput, zapieczętował, ukoronuje? dajcie wiecznej sławie na wszystek świat głośne trąby: niech z onego miejsca, gdzie wielką onę duszę Bogu oddał x. Samuel Korecki, brzmieć nigdy nie przestając, wystawa lwie owo serce, rękę onę waleczną, miecz on siedmiokroć tryumphalny. Nie umrze sława twoja, Achillesie nasz Polski, będą nowi Homerowie na sławę twoję, nie ustaną pouliczne o tobie śpiewania, nie umilkną wieki, żyć w pamięci będziesz u ludzi, poki żyć będą ludzie“ [1]).

З наведених запевнень Скібіцького в його проповіді найцікавіше й найцінніше його запевнення, що „nie ustaną pouliczne śpiewania“ про Самійла Корецького. Запевнюючи, що не перестануть лунати «повуличні» пісні про Корецького, тим самим стверджував проповідник, що такі «повуличні» пісні співалися в честь Корецького за часів Скібіцького. А що він промовляв у Корці, без сумніву мав на думці українські пісні про Корецького в устах народньої маси чи то співані по вулицях. Таким робом у словах Скібіцького маємо ствердження з 1633 р. існування української пісні чи навіть українських пісень про Самійла Корецького.

Та й в даному разі не було нічого дивного в тому. Коли життьові пригоди, лицарськість і трагічна доля Корецького звернули на нього увагу дубровницького поета Івана Гундуліча, що в своїй великій поемі «Осман» прославив його як одного з найвизначніших героїв. Гундуліч це найвизначніший представник дубровницької літератури, а «Осман» найвизначніший твір Гундуліча, не зважаючи на його хиби: змішання ліричного й епічного моменту в ньому. Головним героєм є властиво тут не Осман, на що вказувала-б назва поеми, а польський королевич Володислав і про нього говорить поет із глибоким, зворушливим ліризмом. Поет вислављує хотинську війну з 1621 р., що в своєму наслідку довела до трагічного кінця Османа. А що львину пайку хотинських подвигів узяло на себе козацтво, прославлює Гундуліч і козацтво та Сагайдачного [2]). Далеко завело би подавати тут те, що та як оспівує поет із подвигів Корецького в своїй поемі. Яке визначне місце займає Корецький у великій поемі Гундуліча, показує ствердження Осипа Маковея, що окремо займався цим питанням, а саме що Корецький, в поемі «Коревський», є побіч Володислава найбільше прославлюваним героєм поеми» [3]). В ній оспіваний не тільки Корецький, але також його жінка, Катерина, в поемі «Крунослава», що в часі першого полону чоловіка дісталася разом із ним

[1]) Rycerz z namiotu, albo Kazanie na Pogrzebie Sławney pamięći X. J. M. Jana Karola Koreckiego Kasztelana Wołyńskiego. Miane w Korcu w Kościele Farnym, Anno Domini, 1633. 7 Nevembr. przez X. Andrzeia Skibickiego Societatis Jesu. Люблин, 1634, c, 16 — 18.

[2]) Пор. „Ivana Gundulića Osman“ у загребському виданні з 1884 р., пісня третя (с. 35, строфа 61 — 62), зокрема пісня десята с. 143, 146) й далі одинадцята та дванадцята.

[3]) Ossip Makovej, Beiträge zu den Quellen des Gundulic'schen Osman. „Archiv für slavische Philologie“ т. XXV, с. 73). Про Гундулічського „Османа“ є велика праця Альфреда Єнзена „Gundulić und sein Osman. Eine südslavische Literaturstudie“ з 1900 р. В працях Маковея і Єнзена наведена инша література.

до неволі, незгодини якої причинилися без сумніву до передчасної її смерти.[1])

З першої половини XVII в. можна згадати ще дві речі, де прославлювано Самійла Корецького. В 1645 р. вийшов панегірик у честь Самійла Карла Корецького, де знайшлися ось які слова про нашого Самійла Корецького:

Świeżo wiek pomny, wszak znał Samuela,
Wspomnieć onego nikt się nie zasromia:
Ten w Czarnej wieży zwłoki śmiertelne wela.
Żałuje każdy, wszystka polska duma,
Że prędko poległ ten, ktory z hetmany
I sam bił często harde bisurmany[2]).

Того ж року з приводу вінчання того ж князя мав проповідь Марко Корон, де називав Корецького Ахіллем, що сили й побід його зазнали Татари, Московитин, Турки й Волошин. Тут наводив він слова латинського листу Жигмонта Третього, коли він зазивав Корецького на війну, з похвалами для нього, та пригадував инший лист, Станислава Жолкевського, що ним запрошував його гетьман проти козацтва[3]).

Оспівував Корецького й Вацлав Потоцький у першій частині «Wojny chocimskiej», зазначуючи про смерть його, що «tak padł ten rycerz z tyłu nożem uderzony»[4]). Але вже за життя Вацлава Потоцького певно поширилася й легенда про смерть Самійла Корецького, що веліла вмерти йому подібно, як закінчив життя Дмитро Вишневецький в дійсності й легенді. Бібліотека Оссолінських має рукопис, писаний ріжними руками XVII й XVIII в. В цьому збірнику є й річ, де переповідається ця легенда про Корецького на зразок лицарськости для молоди. Узятий в турецьку неволю Корецький, і «попавши в неприятельські руки, дістався на цей ганебний, але для нього вельми славний гак, що завісивши його незвичайною тиранією на залізному гаку, поганство зробило собі з нього тільки видовище».

„Zostawal między niebem i ziemią żywy polskiego męstwa świadek... Położonego jako na wadze, komu nieśmiertelna ważyła sława, a pretium tak wyśmienitej cnoty wynaleść nie mogąc, na tej się funkciej kilka dni zabawiała. Tym czasem gdy przez otwartą ranę ziejącą krwią oraz i dusza ubiegała, gromadne baszowej i innej pogańskiej potenciej koło około siebie widząc, o łuk i o strzały jakoby o ostatnią swojej rycerskiej professyej pociechę prosił, ktory z pogańskich otrzymawzy rąk, a kilka razem strzał nałożywszy, kilka na placu trupem położył“[5]).

---

[1]) Катерина вмерла 1618 р. й тоді ж вийшов у Кракові панегірик Петра Горчина з приводу її смерти п. н. „Żałosnego a mężnego z światem pożegnania Jeymości Jaśnie Oświeconey Pani Katarzyny księżney Koreckiey“. Примірник панегірика має Оссолінеум, а вирівки з нього навів Вішневський, Historya literatury polskiej т. VII, сс. 277—279. Між иншим Катерина жалкує тут, шо смерть не замкнула їй очей, коли була в неволі з чоловіком, або кажучи її словами з панегірика,

gdy płacz znakomity
Z oczu mych krwawy płynął, jako deszcz obfity
Gdym w pogańskiej niewoli była, gdziem i swego
W srogich okowach miała męża kochanego.

[2]) Pogonia ochotney wyprawy do obozu y w Dzikie Pola... Samuela Karola na Korcu Koreckiego, 3-a.

[3]) Mar. Korona, Witanie, oraz y powinszowanie stanu malzeńskiego, сс. 154-155.

[4]) Wojna Chocimska. Poemat bohatyrski w dziesięciu częściach, Львів, 1850, с. 88.

[5]) Chria facti, in qua laudatur factum inclyti herois Samuelis Korecki, qui a Turcis ex unco ferreo suspensus postulato arcu aliquos bassas Turcicos sagittis confixit, ркп. 722, 237-а — 239-б. Вимовним документом традиції про те, що Самійло Корецький згинув на гаку, є вірш у збірнику в латинській і польській мові в колишній виленській публичній бібліотеці п. н. „Carmina perill. Korecki Byzantii in fixo clavo lamentantis et futura fata Poloniae praedicentis“:

Twoj, Polaku, Mars na haku gdzieś przy Carogrodzie
Taki lament i testament pisał twej swobodzie:
Polski ptaku, widzę z haku, że przyjść na hak tobie;
Za czas mały, orle biały, masz chodzić w żałobie!

V.

Вертаю до наведеної вище пам'ятки нашої пісенности в записі кінця XVII в. Хід гадок розвивається в ній ось як. У чистому полі на Цецорі стояв «од неділі першого дня» невеликий обоз, де гетьманував князь Дмитро Корецький. Третього дня засів він із своєю дружиною до обіду й не передчував своєї біди. Саме тоді татарський хан ударив на обоз, розгромив його, вирубав усі полки, а сам Корецький живцем попав у руки поган, що повели його до Царгороду, завязавши йому очі «чорним бритом азамітом». Тут запитали його яничари, чи він воює, чи крамує, чи тільки оглядає город. Почав Корецький писати листи й посилати їх до своєї матери, прохаючи її продати Корець і Межиріче й викупити його з неволі. Мати відписала, що вже тричі викуплювала його з неволі та потратила міста й села, ані разу не мала з нього потіхи. Четвертий раз уже не тратитиме міст, сіл і скарбів. Почав турецький цар намовляти бранця на свою віру, обіцюючи йому в такому разі свою рідну сестру за жінку. З обуренням відкинув князь предложення царя, ще й погрозив, що коли мав би при собі свій гострий меч, зняв би ним цареві голову з плеч і, втопивши свій меч в його крові, навчив би його своєї віри. Розлютився царевич і звелів яничарам скинути його на високий гак, щоб глядів далеко, чи не побачить де джавра на морі. Повисів так князь два дні, а третього прийшли яничари його наглядати й запитали його, чи не бачить де джавра. Відповів князь, що не бачить джавра, але бачить на високому дубі голуба з голубкою. Коли мав би при собі тугий лук і стрілки, вбив би голуба з голубкою на снідання й обід їх панові. Яничари підняли це на сміх і дали йому лук. Він наложив дві стрілки-калинівки на лук, вимірив і вбив голуба з голубкою. Подав назад лук яничарам і послав їх забрати голубів на снідання й обід своєму панові. Прийшли яничари до царя й сповістили його, що Корецький убив два голуби, по одному на вечерю й обід йому. Показалося, що не вбив Корецький голуба з голубкою, але царевича з царівною. Звелів цар зняти Корецького з гаків і привести перед себе. Став князь перед царем, зложив руки на хрест і промовив, що зготовив із голубів вечерю для царя. Тоді сказав цар до князя, що це не голуби, а царевич із царівною. Підкреслюючи хитрість князя, сказав цар, що все таки смерть перехитрить його.

Вже в часі запису нашої пам'ятки вдерлася до неї ось яка непослідовність. Намовляючи князя прийняти магометанство, цар предкладав йому взяти його рідну сестру за жінку, а з двох місць при кінці пам'ятки ясно виходить, що це була його донька: видко це з твердження, що князь не вбив голуба з голубкою, а царевича з царівною, і зо слів царя:

Не голуби то, мої то діти,
Син царевич з царівною.

З цього виходить, що й в пропозиції царя була мова, щоб князь женився з його донькою, а не сестрою.

З такою поправкою наша пам'ятка являється гармонійною цілістю прославлення лицарськости героя, що стояв в обороні християнської віри та християн. Він мститься на царських дітях, синові й донці, бо з донькою її батько предкладав йому женитьбу, а на синові мститься не так тому, що розлючений царевич велів скинути його на гак, але більше тому, що скинувши героя на гак, велів йому сторожити, чи не підкрадаються до Царгороду люди тієї самої віри, що й він, християни. З кінцевих слів:

Ніхто тебе не ухитрить,
Хиба тебе смерть ухитрить,

можна здогадуватися, що царевич, скинувши героя на гак і звелівши йому сторожити за християнами, хотів перехитрити героя, що не бажаючи добровільно перейти на магометанську віру, мав сповняти ролю маго-

метанина яко християнин серед мук на гаку. Наведені кінцеві слова пам'ятки позволяють заразом доміркуватися, що негайна смерть стрінула героя за те, що вбив царевича з царівною. Таке закінчення саме добре підходить до Самійла Корецького, що хитрим способом видобувся перший раз із турецької неволі, так що повторний його полон міг збудити у декого сподівання, що він і другим разом хитро видістанеться з неволі. Одначе тепер смерть перехитрила його.

Справжній сук пам'ятки це назва героя: «ксьонже Димітр князь Корецкий», що на цецорських полях дістався в полон і прохав матір продати Корець і Межиріче та викупити його з неволі. Очевидно мова в пам'ятці про Самійла Корецького, що саме в часі цецорської виправи дістався другий раз у полон. В нашій пам'ятці очевидна пересада, хоча тут самозрозуміла, коли мати не хотіла викупляти сина, заявляючи, що тричі вже визволювала його з полону, тратила села й міста, а ні разу не мала потіхи з нього. Імення Дмитро замість Самійла могло попасти в нашу пам'ятку під впливом популярної традиції Дмитра Вишневецького в пізнішому часі, коли йменння Корецького призабулося. А втім могло бути й так, що змішання Дмитра Вишневецького з іменем Корецького, героя з цецорських піль, наступило вже в часі зложення нашої пам'ятки, саме під впливом спорідненої традиції про Дмитра Вишневецького. Беручи під увагу ті рядки, де приходить підкреслений сук у нашій пам'ятці, бачимо, що сливе всюди можна вставити йменння Корецького Самійла без шкоди для пам'ятки: 6 р. „Хіяже Dymitr, kniaz Korecki"—Хіяже Samujło Korecki"; 20 р. „Хіяже Dymitr, p. Korecki"—„Хіяже Samujło Korecki". 40 р. „A szczoż recze Хіяже Dmiter" — „A szczoż recze хіяже Samujło"; 61 р. „Хіяже Dmiter, p. Korecki"—Хіяже Samujło Korecki"; 65 р. „Аż on promowyt хіяже Dmiter"—„Аż on promowyt хіяже Samujło"; 97 р. „Хіяже Dmiter pered carom staw" — „Хіяже Samujło pered carom staw"; 102 р. „Recze turski car do хіяża Dmitra" — „Recze turski car do хіяża Samujła". Тільки римування в 105 р. не позволяє замінити Дмитра на Самійла без шкоди для риму:

Хіязę Dmiter,
Tozes chyter.

Коли наведені слова находилися в первісному тексті нашої пам'ятки, то з цього виходило б, що Самійла Корецького перехрещено на Дмитра вже в часі зложення нашої пам'ятки.

А вже таке змішання в устах якогось кобзаря чи лірника річ легко зрозуміла. Й одинокий варіянт Руліковського пісні про байду, де зберігся Корецький,—але ж в якому дивному сполученні:

Був пан Корецький
Дмитро Вишньовецький

(як одна особа!)—без сумніву плід якогось лірника, коли

Він велику силу мав
І войовав громом
Та своїм словом,

як якийсь святий, напр. Ілля з набожної псальми. Не злюбили його невірні, чатували на нього, спіймали, закували його в кайдани,

І ребро його круком затягали
І на стіні прибивали.

Повисів так «пан Корецький» не день, не два, ні ївши, ні пивши, а все думав своє, нарешті попрохав «Турків-яниченців», щоб вони «божим промишленєм, а своїм милосердєм» (чисто лірницькі мотиви) дали йому пучок стріл в його руки, бо хоче вбити голубка й голубку «цареві на снідане

І на обіданє і на полуданє
І на вечеру»

(незугарне розводження первісного тексту, де герой вбиває по одному голубові цареві на снідання й обід). Вислови «снідане» й «обіданє» захо-

валися у варіянті Руліковського з первісного тексту. Одначе тут не стріляє герой царевича й царівної, але цілює царя в серце, царицю в потилицю, а царівну в помісницю. Слово «узлились» із рядка

Узлились яниченці, стали його рубати

нагадує вислів про царевича з первісного тексту:

Wzliwsie wtonczas turski carewicz.

Кінчиться варіянт Руліковського знову неначе словами з набожної псальми, хочби напр. про Лазаря:

Стали янгели крильми трепати,
Стали його тіло і душу до небес брати.

Забувався історичний елемент пам'ятки, варіювався її легендарний елемент. Пішов у забуття початок пам'ятки з оповіданням про полон Корецького на цецорських полях і його старання викупитися з неволі, а застрягла в пам'яті носіїв пам'ятки тільки поява героя в Царгороді, де він наче козарлюга запивається медом і горілкою. Коли в первісному тексті намови царя, щоб герой перейшов на його віру, а дістане руку його доньки, логічні, бо виплили з подиву для його лицарськости, пропозиція своєї доньки з боку царя й панування п'янюзі бодай дивна. В дальшому ході пісня вже вірніше тримається давнього тексту, хоч і тут замінила вірним чурою яничарів, що, піднявши на сміх героя, подали йому лук і стріли. Затративши гармонійну суцільність первісного тексту, пісня замінила царевича й царівну на три особи: царя, цареву й царівну. Застріленням їм, а в инших варіянтах ствердженням, що помста героя за те, що цар не покарав героя по козацьки, й кінчиться пісня, не знаючи нічого про приказ царя зняти героя з гаку, прикликання його перед себе й кінцеві слова первісного тексту. Як видко, пісня зосередилася головно на середині первісного тексту, варіюючи її на різні лади, а забувала його початок і кінець, коли ж легендарно-казковий елемент нашої пам'ятки взяв гору над її історичним елементом, що призабувся, прийшла пора на заміну історичної особи загальною, гулякою-неробою, байдою. В «Треносі» Мелетія Смотрицького приходить вислів: „Wejźrzyj na niewstydliwych bajdów“; а в тім він часто вживається в минулих віках у польських книгах.

Яке ні було б походження нашої пам'ятки в записі кінця XVII в., вона без сумніву має Самійла Корецького за свого героя. Свідчить про це й згаданий в ній полон його на цецорських полях, і згадані в ній маєтності Корець і Межиріче, родинні маєтки Корецьких, і навіть предложення героєві прийняти іслам, бо з Корецьким звязала традиція таку пропозицію з боку турецького султана, що обіцював йому за це всякі вивищення й почести. Правда, Корецький не згинув на гаку, як Дмитро Вишневецький, тільки його задушили султанські висланники, але з наведеного вище рукописного тексту та поданого польського вірша знаємо, що вже в XVII в. була традиція про смерть Корецького ідентична з традицією про смерть Дмитра Вишневецького. Коли ж пригадаємо слова єзуїтського проповідника Андрія Скібіцького з 1633 р. про те, що тоді гомоніли по вулицях співи в честь Корецького,—а він чув їх передовсім у Корці, де виголосив проповідь, отже вони були українські,—то й ті слова промовляють за Корецьким.

Навпаки я не найшов згадки про те, що співалися пісні про Вишневецького, хоча тяжко припустити, щоб їх не було. З нашою пам'яткою спільне у Вишневецького тільки одно висіння на гаку, але вже стріляння було виключене у Вишневецького, бо ж його кинено на гак із звязаними руками й ногами. До цього мотив стріляння на гаку без сумніву легендарно-казковий і не може мати впливу при вирішенні особи героя нашої пам'ятки ні за Корецьким, ні за Вишневецьким.

Переходячи до форми нашої пам'ятки бачимо, що форма її зближена до тієї, яку мають твори з конвенційною назвою думи. Таким робом від-

кривається в нашій пам'ятці невідома досі дума. Цікаво порівняти її форму з формою иншої думи, про козака-нетягу, записаної в тому самому збірнику Кондрацького з кінця XVII в., що й наша пам'ятка. Порівняння форми однієї й другої думи показує, що форма думи про козака-нетягу є більше виробленою ніж форма нашої пам'ятки, тим самим дума про козака-нетягу без сумніву старша віком від нашої пам'ятки, що повстала вже після цецорського походу Самійла Корецького, цеб-то після 1620 р. Отже порівняння форми обох дум позволяє віднести повстання думи про козака-нетягу в її первісній формі чи її прототипі до XVI в.

Полишаючи на боці типову форму думи, можна зауважити в думі про козака-нетягу залюбування починати рядок від «аж». На 46 рядків думи приходить починання рядка цим робом аж тричі: 8 р. Az, hde sie wziaw Tataryn stary borodaty; 10 р. Az do nioho kozak promowlaie; 23 р. Az promowyt k niomu kozak Ukrainski. В нашій пам'ятці на 107 рядків починається рядок від „аж" вісім разів: 10 р. Az hde sie wziaw han tatarski; 19 р. Az k niomu janyczare promowlaiut; 23 р. Az tohdy kniaz Korecki listy piszet; 29 р. Az k niomu maty listy odpisała; 58 р. Az tretioho dnia nastupaie; 65 р. Az on promowyt xiąze Dmiter; 87 р. Az pryszli ianczary do swoho pana; 91 р. Az neubyw xiąze Korecki hołubka z hołubkoiu. За те найбільше ріжниться щодо форми наша пам'ятка від думи про козака-нетягу своїми останками віршового складу: 3 р. W czystym poli na Cecory; 5 р. Wsim żolnirum y wsim panum; 18 р. Czornym brytom azamitom; 21 р. Czy woiuiesz, czy kramuiesz; 24 р. Listy pyszet, tiazko zdyszet; 105 р. Xiąze Dmiter, tozes chyter. Далеко більше заховалося восьмискладових рядків, що їх половини не римуються: 6 р. Xiąze Dymitr, kniaz Korecki. 8 р. Obid z nimi obidaie; 12 р. Vwes tabor precz rozhromyw; 13 р. Tam wsi powki wyrubali; 14 р. Wsiu druzynu zabywali; 15 р. Koreckoho zywcem wziali; 20 р. Xiąze Dymitr, p. Korecki; 27 р. Proday Korec y Mezyrec; 28 р. Wykup mene z newolęki; 31 р. Mista, seła potratiła; 36 р. A szczo recze turski caru; 37 р. Wiruy, kniaziu, wiru naszu; 38 р. A podopczy wiru waszu; 40 р. A szczoz recze xiąze Dmiter; 61 р. Xiąze Dmiter, p. Korecki; 93 р. Z ioho rodnoiu sestroiu; 98 р. Na kryż swoi ruki składaw; 99 р. Do pana swoho promowlaw; 100 р. Oy pane moy, pane caru; 104 р. Syn carewicz z carownoiu; 106 р. Nichto tebe neuchytryt; 107 р. Chyba tebe smert uchytryt. Декуди легко привернути восьмискладову будову вірша: 2 р. Stoiaw oboz newelik — Стояв обоз невеликий; 4 р. A w tym obozi byw hetmanom — A w obozi і т. д. або w tym obozi і т. д.; 25 р. Do swey matuchny posyłaiet. Do matuchny і т. д. 26 р. Oy maty moia Koreckaia — Maty moia і т. д. 33 р. Czetwertyi raz uze ne budu — Четвертий раз вже не буду; 39 р. A sestru rudnu moiu — byry sestru і т. д. 58 р. Az tretioho dnia nastupaie—Tretioho і т. д. 65 р. Az on promowyt xiąże Dmiter — Az promowyt і т. д.; 73 р. A druhoie na obidanie — Druhoie і т. д.; 77 р. A do hołubuw miraie — Do hołubuw і т. д.; 96 р. A pered mene prywedite — Pered і т. д. Також із инших рядків легко зробити, не насилуючи їх, восьмискладові. Вражає при цьому що восьмискладові рядки лекше задержалися менше-більше в першій третині тексту й на самому кінці; тяжче їм було або й неможливо задержатися в середині тексту.

З цих помічень виходило би, що прототип нашої пам'ятки був письменського походження й свої зміни на нову форму завдячував прототип нашої пам'ятки своїм носіям.